

Jihočeská univerzita Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Diplomová práce

**Citová vazba (attachment)
u dětí rozvedených rodičů**

Autor: Sandra Ilková
Vedoucí DP: Mgr. Zuzana Štefánková

České Budějovice 2007

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 24.dubna 2007

Sandra Ilková

Poděkování

Chtěla bych vyjádřit své poděkování všem, kteří mi při zpracování diplomové práce pomáhali. Nejvíce Mgr. Zuzaně Štefánkové, vedoucí této práce, za rady a konzultace v průběhu zpracování diplomové práce, dále učitelům na základních školách v Českých Budějovicích. Můj velký dík patří také všem žákům a jejich rodičům, kteří se zúčastnili našeho výzkumu.

ANOTACE

„Citová vazba (attachment) u dětí rozvedených rodičů“

V dnešní době stále více přibývá dětí z rozvedených rodin. Rozvod ovlivňuje děti nejen psychicky, ale ztěžuje i jejich zapojení do společnosti. Děti na základě zkušeností s rodiči navazují své vztahy. Proto se diplomová práce zabývá citovou vazbou u dětí rozvedených rodičů.

V teoretické části popisuje teorii citové vazby. Vysvětluje pojem citová vazba, vnitřní pracovní modely a rozdílné typy chování podmíněné citovou vazbou. Na základě těchto poznatků popisuje emocionální vývoj a socializaci od prenatálního období do adolescence. Další kapitola popisuje rodinu a její historický vývoj. Charakterizuje funkci a druhy úplných rodin. Na to navazuje kapitola o rozvedené rodině, popisující vliv rozvodu na děti a porozvodové uspořádání.

Ve výzkumné části jsou zjišťovány rozdíly v organizaci citové vazby mezi dětmi ve věku 10 až 13 let z úplné a rozvedené rodiny, a to pomocí polostrukturovaného interview BISK.

ANNOTATION

“Attachment of children of divorced parents”

Nowadays there are still more and more children from divorced family. Divorce influences not only children's mental state but also socialization. Children's relationships are based on interactions with their parents. That is why this diploma thesis deals with attachment of children of divorced family.

The theoretical part describes theory of attachment. There are terms as attachment, inner working models and types of behaviour influenced by attachment. Following this information there is description of affective development and socialization from prenatal period to adolescence. Next chapter is about family and its history. There is also description of its function and types of nuclear family. Chapter about divorced family describes influence on children and setting after divorce.

I.	ÚVOD.....	3
II.	CITOVÁ VAZBA	6
	2.1. Teorie citové vazby.....	6
	2.2. Typologie chování podmíněného citovým poutem.....	6
	2.3. Emocionální vývoj a socializace u jedince.....	10
	2.3.1. Prenatální období.....	10
	2.3.2. Novorozenecké období.....	11
	2.3.3. Kojenecké období.....	12
	2.3.4. Batolecí období.....	15
	2.3.5. Předškolní věk.....	18
	2.3.6. Školní věk.....	19
	2.3.6.1. Mladší školní věk.....	19
	2.3.6.2. Střední školní věk.....	23
	2.3.7. Období dospívání.....	24
	2.3.7.1 Pubescence.....	24
	2.3.7.1.1 Citová vazba.....	26
	2.3.7.2 Adolescence.....	27
III.	RODINA.....	29
	3.1. Historie rodiny.....	29
	3.1.1. Historie rodiny z hlediska formy.....	31
	3.2. Rodina – základní charakteristika.....	32
	3.3. Typy rodin a jejich charakteristika.....	33
	3.3.1. Funkční rodina.....	34
	3.3.2. Rodiny klinické, nefunkční.....	36
	3.3.2.1. Nezralá rodina.....	36
	3.3.2.2. Přetížená rodina.....	37
	3.3.2.3. Ambiciózní rodina.....	39
	3.3.2.4. Perfekcionistická rodina.....	39

3.3.2.5	Autoritářská rodina.....	40
3.3.2.6	Protekcionistická rodina.....	40
3.3.2.7	Rodina odkládající	41
3.3.2.8	Rodina disociovaná	42
IV.	NEÚPLNÁ - ROZVEDENÁ RODINA	44
4.1.	Vliv rozvodu na děti podle věku.....	46
4.2.	Porozvodové uspořádání.....	49
4.2.1.	<i>Rozdíly mezi výhradní péčí matky a otce.....</i>	<i>50</i>
4.2.2.	<i>Rodiče a jejich noví partneři.....</i>	<i>59</i>
V.	PRAKTICKÁ ČÁST.....	61
5.1.	Cíle výzkumu.....	61
5.2.	Hypotézy.....	61
5.3.	Popis metody.....	61
5.4.	Souvislosti mezi výsledky a ověřování hypotéz.....	81
5.5.	Diskuze a shrnutí.....	84
VI.	ZÁVĚR.....	86
VII.	POUŽITÁ LITERATURA.....	87
VIII.	PŘÍLOHY.....	89

I. ÚVOD

V dnešní době se stalo samozřejmostí, že dítě žije pouze s jedním rodičem. A nikdo se již nad touto skutečností ani zřejmě nejspíše nepozastaví. Není se čemu divit, když se v České republice ročně rozvede nad 40 000 manželství. O to víc je alarmující, že již každé páté dítě žije v rozvedené rodině.

Rozvod je jednou z nejtěžších zkoušek v životě. Klade velké nároky na psychiku nejen rodičů, ale zejména jejich potomků. Jen velmi malé procento dětí není negativně zasaženo rozvodem svých rodičů. Mnozí psychologové tvrdí, že až za dva roky po rozvodu se dítě vrací do psychické pohody, kterou měly před rozvodem. Je také dokázáno, že dívky se s rozvodem vyrovnávají snadněji než chlapci. Tím, že z rodinného zázemí odejde jeden rodič, se naruší rovnováha úplné rodiny.

Výchovou a pečováním o dítě se mezi ním a rodiči vytváří silné citové pouto. Dítě je od narození více fixované na matku, ale bylo dokázáno, že s přibývajícím věkem se role otce stává rovněž nepostradatelnou. Proto se práce zabývá nejen vývojem emocionality a socializace od prenatálního věku až do adolescence. Základem je Bowlbyho teorie citové vazby a fungování jejich vnitřních pracovních modelů, které se postupně zvnitřňují na základě interakcí s primární osobou. Tyto modely následně ovlivňují emoce a chování v zátěžových situacích.

Dále je charakterizována rodina úplná, čili funkční, která je nenahraditelná svým významem pro vývoj dítěte a rodiny klinické, též zvané nefunkční, které jsou typické svým negativním vlivem. Další samostatná kapitola se věnuje rodině neúplné, rozvedené. V této části práce je popisován vliv rozvodu na děti podle věku a zejména je zdůrazňováno porozvodové uspořádání. Stále převládá 90 % úzus svěřování dětí do výhradní péče, i když

se to vždy nemusí jevit jako šťastné řešení. Nezastupitelnou roli zde hrají i prarodiče dětí, kteří se stávají jedinou jistotou, která dětem po rozvodu zbyla. Práce obsahuje také velmi důležitou zmínku o nových partnerech rodičů.

V praktické části budou porovnávány děti ve věku 10 až 13 let (pozdní dětství) z rozvedených a úplných rodin. Analýza se zaměřuje na zjišťování, jakým způsobem jsou rodiče pro obě skupiny oporou a jak děti zatěžují svou výchovou.

*„Některé děti se chovají tak,
jako kdyby neměly rodiče.
To proto, že někteří rodiče se chovají tak,
jako by neměli děti.“*

Andrejev Leonid Nikolajevič

II. CITOVÁ VAZBA

2. 1. Teorie citové vazby

Teorie citové vazby nevede jen ke zvýšení pozornosti k citovým vazbám jako k psychosociálnímu procesu, ale vede také k novému pochopení dětského vývoje. Freudova teorie předpokládala, že jako libido řídí fixování na odlišné objekty. Pokud je vytvořené pouto zničeno, následný neúspěch může způsobit trauma, které by mohlo vést až k duševnímu onemocnění. Nicméně, citová teorie předpokládá, že jak děti rostou, nemohou vytvořenou vazbu porušit, ale častěji se učí být více aktivní (dominantnější) na základě již vzniklé vazby, a tím tvoří pouta nová. Tyto nové vazby ale nutně nemusí nahradit porušené pouto.

Již Maslow ve své pyramidě potřeb uvedl jako základ pocit jistoty a bezpečí. A právě citová vazba k primární osobě tuto funkci plní. V citovém poutu, které spojuje jednu osobu s druhou, bývá většinou jedna považována za moudřejší a silnější, a proto se nedá nahradit jinou.

2.2. Typologie chování podmíněného citovým poutem

Citová vazba úzce souvisí s teorií citové vazby dětí s jejich opatrovníky(primární osobou). Na základě chování mohou být děti rozděleny do čtyř skupin. Každá z nich odráží odlišný druh citové vazby k matce. Bowlby věřil, že matky tvoří primární citové pouto v dětském životě, ale následný průzkum potvrdil, že děti si vytváří pouto jak matce, tak k otci.

Nejrozšířenější metodou, která pozoruje jednotlivé typy chování, je Strange Situation Test (SST), vytvořený Mary Ainsworth. Jednotlivé typy popisuje Kulíšek (2000) takto:

Jistý typ

Pro tento typ dětí matka skutečně představuje ono bezpečné zázemí. To se projevuje především v její přítomnosti, kdy se dítě nebojí prozkoumávat pro něj neznámou laboratorní místnost. Zároveň matčinu blízkost vyhledává a usiluje o její přítomnost. Při odloučení jeví známky mírného až středního stresu. Po matčině návratu ji aktivně a radostně vítá. Matčina blízkost a tělesný kontakt jsou pro něj uspokojujícími zdroji útěchy a pocitu bezpečí. Má proto potřebu tento kontakt vyhledávat a udržovat.

Jistý typ citového přilnutí představuje na pomyslné škále jistoty a bezpečí určité kontinuum a obsahuje čtyři podtypy (1-nejjistější až 4-nejméně jistý až hraniční), které se od sebe odlišují mírnými odlišnostmi v chování.

Matky dětí byly v průběhu prvního roku života hodnoceny jako senzitivní, citlivě reagující na signály dítěte. V předškolním a školním věku byly děti sebejistější, lépe navazovaly vztah s učitelkou a měly celkově méně problémů v chování než děti s jiným typem připoutání. U dětí rizikových, ať již jde o rizika biologická (např. nedonošenost), nebo psychosociální (např. chudoba, rozpad rodiny apod.), pak senzitivita matky a na ní založený jistý vztah dítěte k ní působí jako protektivní faktor v dalším vývoji. Děti s tímto typem připoutání mají celkově méně neurotických i behaviorálních problémů v dalších vývojových obdobích. (Langmeier, Krejčířová 2006)

Vyhýbavý typ

Děti s vyhýbavým chováním jsou během separace zdánlivě adaptované. Jejich vnější projevy emocí, zejména stresu, jsou potlačeny. Někdy si s cizí osobou hrají a chovají se k ní přátelsky. S matkou neudržují blízký kontakt a jsou odtažití. Po jejím návratu je jejich chování, podmíněné citovým poutem, poznamenáno silnou nedůvěrou, nebo se kontaktu s ní vyhýbají.

První podtyp málo nebo vůbec nevyhledává matčinu blízkost, ani ji neudržuje a málo s ní sdílí emoce. Druhý podtyp má smíšené reakce vůči

pečující osobě: má mírnou potřebu ji vyhledávat, ale bližšímu kontaktu se přesto vyhýbá.

V domácím prostředí byly u dětí pozorovány epizody nepředvídatelné agrese vůči matce. Matky těchto dětí byly v průběhu prvního roku života hodnoceny jako málo citlivé s nápadnou tendencí odmítat tělesný kontakt s dítětem; v průběhu druhého a třetího roku se od ostatních matek lišily nedostatkem výrazů emocí (dokonce i v případě agresivních projevů dítěte). (Langmeier, Krejčířová 2006)

Vzdorovitý, odmítavý, ambivalentní typ

Děti se vůči pečující osobě chovají značně ambivalentně. Mají potřebu její blízkosti a zároveň ji odmítají. Odmítavé chování se u nich projevuje nejmarkantněji po návratu matky. V průběhu separace projevují výrazné známky stresu a jsou obtížně utěšitelné. Obecně mají tendenci k maladaptivnímu chování.

V rámci této kategorie jsou rozlišovány dva podtypy – aktivní a pasivní. Aktivní podtyp projevuje při separaci otevřeně agresivní chování vůči cizí osobě i k matce po jejím návratu. Tluče ji, kope, odmítá hračky, které mu podává. Aktivně vyhledává její blízkost a kontakt, současně obojí odmítá. Pasivní podtyp je při zkoumání známé místnosti opatrnější, úzkostnější a jeho potřeba prozkoumávat okolí je utlumena. Projevuje nedostatek iniciativy při interakci, nicméně vysílá signály o potřebě blízkosti. Po ukončení separace dává matce najevo protest proti opuštění. Často se tyto děti navenek jeví jako bezmocné a nešťastné.

Úzkostně-dezorganizovaný typ

Děti se chovají současně vyhýbavě i odmítavě. Byly u nich zjištěny mnohdy obtížně rozlišitelné protichůdné či zdánlivě zmatené prvky v chování. Proto si jich předchozí badatelé nepovšimli. Původně byly proto tyto děti zařazovány do výše uvedených skupin. Děti z této skupiny se chovají značně

nekonzistentně, projevují se u nich zcela protichůdné prvky v chování (agrese či averze během přibližování se k matce či při blízkém kontaktu s matkou), gesta a pohyby jsou u nich často stereotypní, nepřiměřená a opakující se. Velice rychle střídají afiliativní a vyhýbavé projevy ve vztahu k matce, nebo je podivně kombinují. Například se přibližují k matce a jsou k ní otočeny zády. Objevuje se náhlé ztuhnutí a otevřený strach z pečující osoby, po návratu matky se někdy poutají na cizince. Výraz tváře někdy vykazuje známky deprese, zmatenosti či absence jakýchkoli pocitů. Výzkumy prokázaly, že děti z této skupiny bývají často oběťmi týrání či zneužívání. Jejich zdánlivě zmatené chování badatelé považují za nevědomou obrannou strategii (např. Crittenden, 1992).

S tímto typem se však setkáváme i u dětí v rodinách poskytujících přiměřenou péči a ochranu, např. v období adaptačních těžkostí po narození mladšího sourozence apod., někdy ale i u dětí bez zjevného rizika. Ve starším dětství a dospívání se právě u této skupiny dětí nacházelo nejvyšší riziko rozvoje psychiatrických onemocnění. (Langmeier, Krejčířová, 2006)

Z toho vyplývá, že velmi důležitou roli hraje při tvorbě citové vazby citlivost matky (primární osoby) k potřebám dítěte. Zkušenosti s upokojením a útěchou citlivé matky, resp. s odmítnutím nebo nevšímavou reakcí primární osoby, si dítě zvnitřňuje a utváří si specifické představy a očekávání o podpoře primární osoby. Ty se integrují do systému citové vazby, tj. **vnitřního pracovního modelu citové vazby** (Bowlby, 1973 in Štefánková, 2005).

Jsou to psychické struktury, které řídí zpracování informací, regulaci emocí a chování. Vznikají na základě zkušeností s interakcí s osobami citové vazby a formují se v prvních rocích života. Řídí systém vazbového chování a jiných zautomatizovaných úkonů za účelem změny emocionálního prožívání nebo zátěžové situace. Jsou součástí všeobecných vnitřních pracovních modelů o sobě a okolí. Jsou stabilní, ne však neměnné. Vyvíjejí se na základě aktuálních vztahových zkušeností neustále, s přibývajícím věkem jsou však

méně modifikovatelné. Jejich fungování je z velké části zautomatizované, skoro nevědomé. (Štefánková, 2005)

Vnitřní pracovní modely pracují na 2 úrovních (Main, Kaplan, Cassidy, 1985, Zimmermann, 1999 in Štefánková, 2005). Na implicitně-procedurální rovině integrují strategie chování dítěte v zátěžové situaci. Tyto procesy jsou automatické a neuvědomované, dítě o nich není schopné podat informaci. Asi do jeden a půl roku věku je přítomná jen procedurální úroveň. Na evaluačně-deklarativní úrovni se zvnitřněním interakcí zkušeností vyvarují mentální reprezentace. Jsou to reprezentace primární osoby (očekávání její emocionální přístupnosti a pohotovosti) a reprezentace sebe (sebeobraz dítěte a očekávání vlastní efektivity a kompetence ve vztazích; Zimmermann, 1999; Bretherton, Munholland, 1999 in Štefánková, 2005).

Podle Zimmermanna (1999, 2002) představují vnitřní pracovní modely charakteristické individuální vzorce regulace emocí dětí a jejich chování v situacích zátěže. Plní roli regulačního systému pro smyslové vnímání a chovná – co se týká interpretace situace, předpovědi reakce primární osoby a chování s cílem přizpůsobení se primární osobě (Štefánková, 2005).

2.3. Emocionální vývoj a socializace u jedince

V této kapitole se budu věnovat popisu vývoje citového pouta od narození do dospělosti v úplné (normálně fungující) rodině.

2.3.1. Prenatální období

Zkušenosti již před narozením mohou podle vědců ovlivnit vývoj citové vazby. V prenatálním období je plod spojen s matkou placentou. Tím je zaručeno, že veškeré vnitřní změny v organismu matky zaznamenává i plod (např. matčin intenzivní emoční zážitek). V této době se mezi plodem a matkou vytváří jakýsi komunikační systém, na kterém se matka podílí výrazněji. Dítě na podněty reaguje daným způsobem a tím podává informace o svých citech a

potřebách. T. Verny (1993) podle Vágnerové říká, že komunikační význam spočívá v tom, že matka na plod soustředí svou pozornost, uvažuje o něm, prožívá určitým způsobem jeho existenci. Je jisté, že koncentrace pozornosti na některou část těla bývá součástí různých relaxačních systémů a takové zaměření se nějakým způsobem projeví. Není tedy divu, že takto lze ovlivňovat i plod v děloze. Nechtěné děti např. bývají v průměru častěji potráceny než děti chtěné (Matějček, 1994). Organismus matky podává za těchto okolností plodu negativní informaci a nereaguje na jeho signály standardním způsobem.

Můžeme říci, že pouto vytvořené v prenatálním období přechází ve vazbu mezi matkou a dítětem po narození. Postoj matky k dítěti se projevuje charakteristickými rysy, které se odrážejí v mnoha směrech od průběhu těhotenství. (Vágnerová, 2000)

2.3.2 Novorozenecké období

Od počátku dítě reaguje na lidský hlas mnohem živěji než na jakýkoliv jiný zvuk a bezprostřední kožní kontakt vyvolává také velmi citlivou reakci. Díky tomu dovede ze smíšených pachů rozlišit jednotlivé složky a identifikovat podle toho vlastní matku. Např. křik, dříve považován za nediferencovatelný jev, správná matka rozloží do zvukového spektra. Tím pozná, zda má dítě hlad nebo zda trpí bolestí, a jedná intuitivně. Mezi matkami však existuje velký rozdíl. Matky, které dítě nechtěly a chovají se k němu špatně, analyzují křik jako obtěžování. (Vágnerová, 2000)

Novorozenec má schopnost napodobovat jednoduché mimické výrazy, ale má k dispozici i všechny základní mimické výrazy emocí (radost, strach, nechut' či odpor, smutek, překvapení). Postupně se začíná přibližovat mimice modelu (matky). Proto je nutné, aby dospělý věnoval veškerou pozornost dítěti a uměl citlivě reagovat na malé změny jeho chování. Z toho se zanedlouho vytvoří žádoucí soulad vzájemné pozornosti a společně sdílených emocí. Touto úspěšnou interakcí je vybavena jak matka, tak otec. Opakované interakce jsou

dítětem internalizovány do jeho vnitřního pojetí vztahů s významnými osobami i do pojetí sebe sama. (Vágnerová, 2000)

Podle Langmeiera a Krejčířové (2006) může dobré podmínky pro nastartování kvalitních interakcí vytvářet dnes již u nás běžný systém *rooming-in*, při němž je matka s novorozencem na stejném pokoji po celých 24 hodin. Kompromisní *half-rooming-in* (dítě je na noc odváženo do pokoje novorozenců s odůvodněním, že matka se po porodu musí v klidu vyspat) má velkou nevýhodu – právě v prvních dnech po narození je nejvíce potřebné reagovat na signály potřeb dítěte nepřerušovaně v souladu s jeho nepravidelným biorytmem, tj. přiložit je k prsu, když křičí z hladu apod.

2.3.3 Kojenecké období

Psychoanalytik René Spitz zkoumal proces utváření prvních sociálních vztahů dítěte k lidem. Svůj výzkum zaměřil na vývoj dětí, které vyrůstaly v ústavěch, a neměly tak příležitost vytvořit si normálním způsobem vztah k jedné osobě (matce). Zjistil těžké deprivace poruchy, a proto začal zkoumat, jak se vlastně vůbec vyvíjí vztah dítěte k „objektu“, který uspokojuje jeho základní potřeby. Podle Spitze výsledky konstatují, že dítě v prvním roce života projde třemi kvalitativně odlišnými stadii (Langmeier, Krejčířová, 2006):

První stádium lze označit jako **stadium preobjektální** a zahrnuje období od narození asi do tří měsíců. V této době dítě ještě nemá ustaven žádný rozlišený vztah k „objektům“ okolního světa. Jeho chování k objektům věcným a sociálním neukazuje tedy zatím na žádné trvalejší vztahy.

Druhé stádium označuje Spitz jako **stadium předběžného objektu**. Začíná asi ve třetím měsíci a trvá do šesti až osmi měsíců. Dítě již reaguje na spatření obličeje úsměvem, a odlišuje jej tedy od všech ostatních okolních objektů. To, co dítě v té době vnímá a k čemu si vytváří trvalejší vztah, není však zatím určitá osoba, ale jen „signál“ – jednoduchá struktura tvořená základními rysy obličeje (ústa-nos-oči).

Úsměv vyvolá tedy spatření každé tváře, jestliže je přiměřeně blízko a v mírném pohybu, eventuálně provázená hlasem. I pouhá maska v pohybu navodí u dítěte v tomto věku úsměv. Nicméně i v této primitivní podobě má reakce dítěte mimořádný význam – ukazuje na to, že u dítěte se již ustálil trvalejší vztah k lidské tváři jako prvému znaku člověka a že se tak otvírá cesta smysluplné lidské komunikace. Projev radosti při spatření lidského obličeje má jiný ráz než třeba zájem vzbuzený lesklou hračkou. Úsměv dítěte navozuje dosud neznámý řetězec afektivních reakcí mezi ním a dospělými: Když se dítě usměje, reakce dospělého je zpravidla velmi živá a stupňuje dále vzrušení dítěte – tak se směna kontaktů dítěte a dospělého stává bohatší a intenzivnější. Pozorovali jsme matky, které své dítě po narození zanedbávaly a chovaly se k němu odmítavě, ale jen do té doby, než se dítě na ně usmálo. Úsměv dítěte je mocný podnět, kterému dospělý za normálních podmínek neodolá.

Třetí stadium – **stadium objektu** – začíná podle Spitze mezi šestým a osmým měsícem. Dítě začíná rozlišovat mezi známou a cizí tváří a začíná dávat najevo úzkost při odloučení od známé osoby („úzkost osmého měsíce“), což Spitz interpretuje jako projev úzkosti ze ztráty skutečného libidinózního objektu, tj. objektu na který se váže pudová energie dítěte. Od té doby začne matka (nebo osoba, která na místě matky stojí v souvislé péči o dítě) zaujímat v citovém životě dítěte jedinečné místo. Její vnímání už není vázáno na povrchní kvality objektu, ale na její podstatné vlastnosti související s uspokojováním nejhlubších pudových potřeb lásky a bezpečí. Jestliže si dítě vytvořilo již takový pravý vztah k objektu a tento vztah byl pak krátce na to přerušen, dochází k výrazné poruše, kterou Spitz nazval **anaklitická deprese**, tj. deprese založená na ztrátě pouta k osobě, která dosud uspokojovala sebezáchovné potřeby dítěte.

Vztah k jedné specifické osobě si dítě vytváří kolem 7. měsíce prvního roku. Matka je s dítětem v častém kontaktu, uspokojuje jeho potřeby, a proto má pro něj největší význam. Na separaci od matky reaguje odporem a v její nepřítomnosti ji hledá. Langmeier a Matějček (1974, in Vágnerová, 2000) uvádějí, že mladší děti při separaci od matky ještě neprotestují, pokud jsou zachovány jejich životní zvyklosti a patřičný komfort.

Kromě separační úzkosti, vyvolané odloučením od matky, je patrný ještě strach z cizích osob a neznámých situací. Je to jeden z nejdůležitějších signálů normálního vývoje. Dítě už ví, jak se má ve známých situacích chovat, a to v něm vyvolává pocit jistoty. V neznámých situacích hledá oporu matky nebo jiné blízké osoby (Langmeier, Krejčířová, 1998). Vágnerová (2000) uvádí, že dítě je svým strachem chráněno před potenciálním ohrožením: všechno, co je neznámé, může takové nebezpečí představovat. Matka je útočištěm před nebezpečím, resp. před tím, co dítě za ohrožení považuje.

Emoční vztah matky je za normálních okolností stále stabilní. Zato postoj dítěte se mění. Matka je postupně nejdůležitějším sociálním objektem a tím i zdrojem veškerého uspokojování všech možných potřeb a je proto spojována s pocitem jistoty a bezpečí. Sama existence matky se stává potřebou. Prožitek jistoty a bezpečí je základem dalšího pozitivního rozvoje dětské osobnosti. (Vágnerová, 2000)

Otázkou je, zda se tento vztah vytváří vždy jen k jedné osobě, podle které se pak postupně tvoří vztahy k jiným osobám, zejména k dalším členům rodiny. Některé studie uvádí, že tento model je typický pro naši kulturu, zatímco např. v afrických kmenech se dítě začleňuje spíše přímo do malé skupiny několika lidí společně žijících v úzkém kontaktu. Kvalita připoutání dítěte k různým lidem bývá bezesporu odlišná. Pokud je tu ale možnost vystavit dítě vícero interakcím, lépe pak v případě nutnosti přijímá náhradní mateřskou osobu a také méně výrazně reaguje na narození mladšího sourozence.

Dalším významným poutem, které se v kojeneckém věku vytváří, je vztah k otci. Hry otců s dítětem se od počátku liší od her matek. Mívají rychlejší tempo a více náhlých změn a nečekaných zvrátů. U dítěte vyvolávají více pozitivních emocí. Zároveň se učí rozpoznávat a vysílat signály během sociální interakce, učí se tedy emoční komunikaci i jejímu významu pro druhé. (Vágnerová, 2000)

2.3.4 Batolecí období

V tomto období je dítě stále velmi závislé na matce nebo na jiných členech rodiny. Silnou separační úzkost vyvolá i krátkodobé odloučení. Tato reakce je ale o to silnější, protože dítě používá více výrazových prostředků (Langmeier, Krejčířová, 1998). Vágnerová (2000) uvádí, že pro pochopení tohoto vývoje je třeba rozlišovat:

1. **aktivní separaci** – závisí na dítěti, samo odchází od matky na tak dlouho a na takovou vzdálenost, kterou považuje za únosnou.
2. **pasivní separaci** – nezávisí na vůli dítěte, je odloučeno od matky někým jiným, situaci nemůže ovlivnit, ale často se o to pokouší
 - u dětí do 3 let se objevuje reakce zvaná **separační úzkost**

Robertson a Bowlby (1952, 1957, in Vágnerová, 2000) zjistili u separační úzkosti tři fáze:

- a) **Fáze protestu** .Dítě se snaží zbavit cizího člověka, matku přivolává křikem, protože na základě předešlé zkušenosti očekává, že přijde. Pokud se mu to nepodaří, nastává další fáze.

- b) **Fáze zoufalství.** Dítě postupně ztrácí naději, že matka přijde, přestává ji volat, stále odmítá navázat kontakt s druhou osobou, i když se mu snaží pomoci, jsou apatické, bez zájmu o cokoli.

- c) **Fáze odpoutání od matky.** Trvá-li odloučení delší dobu, dítě začíná uspokojovat své potřeby navázáním kontaktu s osobou, která je nyní dostupná. Pokud nikoho nenajde, obrací svou pozornost zejména na věci.

Jednotlivé fáze trvají u každého dítěte rozdílně. Jsou zcela přirozené, pokud se dítě vyvíjelo normálně a vztah s matkou byl dobrý. Zarážet by nás mělo, pokud žádná reakce nenastane. To může signalizovat špatný vztah k matce nebo velmi časté separace, na které si už dítě zvyklo a tím byl poškozen jeho vývoj. Samozřejmě musíme brát v úvahu i temperament dítěte. Těmto stavům lze částečně předcházet hrou. Zcela zaujme jeho pozornost a aktivně si může celou situaci prožít. Účast dospělého má nenahraditelný význam. (Lagmeier, Krejčířová, 1998)

Trvá-li odloučení dítěte od rodiny delší dobu a není-li zajištěna potřebná náhrada, vzniká nebezpečí celkového opoždění psychomotorického vývoje a narušení základů osobnosti. (Langmeier, Krejčířová 1998)

Odlišením vztahů k členům rodiny si dítě vytváří svou roli v rodině. Jedná tak, jak očekávají druzí a na druhou stranu samo očekává určité odpovědi na své požadavky a projevy. Začíná si uvědomovat své „já“. Pokud v této fázi přibude v rodině sourozenec, zaručeně se setkáme se žárlivostí. Matka by proto měla uspokojovat jeho potřeby stejně jako předtím, ale nemá být proto nadměrná. Zároveň je dobré zapojovat dítě do příprav a konkrétních činností. Svou autonomií se mnohem více zapojuje do lidského společenství. Poznává, že může manipulovat s věcmi. V souvislosti s tím se setkáváme s občasnými reakcemi vymáhání „já chci“ nebo odmítání. Toto období označujeme jako **fáze vzdoru** nebo **fáze negativizmu**. Mnozí rodiče jsou

v této fázi zoufalí. Nadměrné trestání ale narušuje vztah, proto raději volíme jiné výchovné praktiky (např. odvedeme jeho pozornost jinam). Jak se zdá, vzdorovitost je závislá jen na nesprávné výchově. Tím ale nechci říct, abychom dítě omezovali a zakazovali vše. Naopak, dítě musí získat svou nezávislost, aby se mohlo správně vyvíjet. (Lagmeier, Krejčířová, 1998)

Otec v tomto věku nemá pro dítě žádnou specifickou roli. Pokud se ale dítěti věnuje, vytvoří se mezi nimi podobná vazba jako k matce. Vztah k otci je ovlivněn poutem k matce, protože dítě na základě této interakce tvoří vztah k otci. (Vágnerová, 2000) Dále uvádí, že vztah s otcem se může stát alternativním zdrojem jistoty a bezpečí, ale i zdrojem stimulace. Může korigovat nepříznivé zkušenosti a kompenzovat neuspokojivý vztah s matkou. Dále uvádí, že dítě, které má vytvořený vztah k oběma rodičům, získá určitou výhodu, kterou představuje:

a) možnost diferencovat rozličné varianty vztahu a profitovat z jejich rozdílnosti. Každý vztah poskytuje trochu jinou zkušenost a dítě se naučí chápat, že se různí lidé mohou chovat jinak než matka. Děti, které tuto zkušenost nemají, mohou být k jiným lidem odmítavé nebo úzkostné. Vztah s matkou je pro ně jednoznačným modelem a cokoliv se od něho liší, bývá považováno za ohrožující.

b) Možnost získat větší pocit jistoty a bezpečí na základě vícečetné citové vazby. Děti, které si vytvořily bezpečný vztah k oběma rodičům, byly jistější a chovaly se zralejším, samostatnějším způsobem.

Pro syny je otec model mužského chování. A naopak otec „se vidí“ ve svém synovi. Chce, aby se mu co nejvíce podobal a splňoval jeho ambice. V naší společnosti je patrné, že se tento vztah vytváří nejvíce k prvorozenému synovi, k dalším se obvykle mění. Otec i matka se ke svým dětem mohou

chovat stejně, ale sociální norma určuje, že se o dítě v raném věku stará matka.(Vágnerová, 2000)

Vliv sourozenců je v tomto věku více patrný. Tráví s nimi více času než s dospělými. Mladšího sourozence mohou brát jako vetřelce, jako někoho, kdo jim bere matku popř. otce. Teprve až děti starší 18 měsíců jsou schopné sociální interakce (vztahu k malému dítěti).(Vágnerová, 2000)

Vrstevníci nehrají zpočátku žádnou roli. Mají stejnou hodnotu jako hračky nebo jiné objekty. Záleží na tom, zda dítě mělo zkušenost se sourozenci, tím navazuje kontakty dříve a snadněji. Někdy jim dávají přednost před dospělými, zejména při hře. V té se napodobují, komunikují spolu a řeší první konflikty, které usnadňují emancipaci dítěte. (Vágnerová, 2000)

2.3.5. Předškolní věk

Dítě o sobě začíná uvažovat, uvědomuje si svoji jedinečnosti a odlišnost od ostatních. Sebehodnocení dítěte stále nejvíce záleží na rodičích. Ti je ovlivňují emočně (svou citovou vřelostí), svými požadavky a spokojeností s mírou jejich naplnění, svým chováním a zejména verbálním vyjádřením svého názoru na dítě (Vágnerová 2000). Dítě o sobě uvažuje ve dvou úrovních – v egocentrismu nebo magickém uvažování(fantazie). Tyto mechanismy uvažování mohou fungovat současně i jako obranné. Signalizují strádání, nerovnováhu v oblasti citové jistoty nebo sebeprosazování. (Vágnerová, 2000)

Vágnerová dále uvádí, že k obohacení dětské identity slouží ztotožnění s rodiči. Vzrůstá tak dětské sebevědomí. Projevy jsou různé. Zaměřují se zejména na vnější znaky obdivované osoby(např.stejné oblečení) a na hru, kde se stávají dospělými („na maminku a na tatínka“).

V tomto věku se postupně uvolňuje vázanost na rodinu, zejména na dospělé. Děti ze zkušenosti ví, že umí navázat kontakt s kýmkoli i mimo rodinu, ale především s vrstevníky. Pouto k nim je méně jisté a neočekávají ochranu ani toleranci, zkrátka nemohou se na ně spolehnout v takové míře jako na rodiče. (Vágnerová, 2000)

Jiný vztah se tvoří se sourozenci. Stávají se soupeři i spojenci zároveň, tedy pokud je mezi nimi menší věkový rozdíl. V druhém případě se starší sourozenec stává vzorem, který mladší z nich napodobuje a ztotožňuje se s ním. Tím se i on stává zdrojem jistoty a bezpečí, ochraňuje ho, učí ho mnohým věcem. (Vágnerová, 2000)

2.3.6. Školní věk

Jedná se o velmi důležitý mezník v procesu odpoutávání se závislosti na rodině. Její vliv postupně nahrazují jiné sociální skupiny. Školní věk můžeme rozdělit na raný, střední a starší.

2.3.6.1. Mladší školní věk

Dítě stále považuje rodinu za samozřejmost. Je pro něj důležitá, uspokojuje jeho potřeby. City jsou pořád velmi silné, i když postupně se začínají diferencovat. Lépe se orientuje v rodinných vztazích, chápe rodičovské postoje i jejich motivaci. Tím, že své chování už umí mnohem lépe ovládat, stává se přijatelnějším partnerem. Sdílení života a trvalá přítomnost rodičů, kteří mají o dítě zájem a jsou mu k dispozici, když to potřebuje, je nejdůležitější podmínkou funkčního vztahu mezi rodiči a dítětem školního věku. (Vágnerová, 2000)

Rodiče neuspokojují nejen biologické potřeby, ale i psychické. Stávají se modelem pro učení napodobou; ideálem, kterého chtějí dosáhnout – vzorem budoucnosti. Jsou autoritou, proti které nemají žádné námitky. Stali se zdrojem jistoty a bezpečí. Dítě si myslí, že tak to zůstane napořád. Svým způsobem jsou rodiče schopni ovlivnit potřeby jeho seberealizace. Vybírají mu aktivity a hodnotí ho. Pokud položí příliš vysoké cíle, a jsou-li stále s něčím nespokojeni, dítě bude mít pocit neúspěchu, protože nesplnilo jejich požadavky. (Vágnerová, 2000)

V mladším školním věku dcery více inklinují k matkám, synové k otcům. Toto vědomí příslušnosti k rodičům formuje seberealizaci. Tím, že se

ztotožní s rodičem, přejímá částečně i jeho prestiž. V tomto věku se děti svými rodiči často vychloubají, chtějí předvést ostatním, jak skvělé mají rodiče a chtějí dosáhnout stejného postavení v budoucnosti. (Vágnerová, 2000)

Matčina role neprochází žádnou podstatnou změnou. Neustále je součástí každodenního života, proto je závislost nenápadná. Může se projevit až v zátěžové situaci. Pro dívky představuje model jejich budoucí role, pro chlapce je stále ochránkyní jejich jistoty a bezpečí. (Vágnerová, 2000)

Zato větší proměnou prochází role otce. Je oporou a zdrojem jistoty. Umožňuje dítěti větší odpoutání od matky, protože i otec představuje bezpečný vztah. Dítě se k němu obrací jako ke zdroji informací a zkušeností, které matka není schopna poskytnout. Obohacuje jejich zkušenosti. Vágnerová (2000) zmiňuje, že otec funguje jako podpora rozvoje dětské samostatnosti, nezávislosti, sebejistoty a sebedůvěry. Děti, na jejichž výchově se podílel otec, měly větší pocit jistoty a víry ve své schopnosti. Byly sebevědomější a byly schopny přijmout zodpovědnost za své chování.

V naší společnosti, a pak zejména v rodině, mívá větší autoritu otec. Je to dáno jak sociokulturní tradicí tak tím, že dítěti se otec zdá větší, fyzicky zdatnější, silnější. Jelikož je dítě s matkou každodenně, slovo a činy otce dítě více oceňuje. Stává se i významným modelem mužské role, zejména pro syny. Ale i pro dcery je významným prvkem. Představuje pro ně model interakce mezi mužem a ženou. Synovi zprostředkovává zkušenosti z okruhu zálib, sportů, obecných jednání. Má možnost si své chování ověřovat a potvrzovat jeho správnost. Důležité jsou v rozvoji vztahu otec-syn představy a očekávání, která má otec ke svému synovi. Podle Vágnerové (2000) může necitlivý otec poškodit sebevědomí syna-školáka, když jej bude podceňovat a ponižovat. Dítě tak může hledat vzor u jiného muže, který bude akceptovat to, jaký je.

Dalším faktorem, který ovlivňuje představu o otci, je názor matky. Zaujímá-li matka kritický postoj, posuzuje ho jako špatného člověka, chlapec nebude vědět, kým by se měl v budoucnu stát a komu věřit. Toto je častá příčina nejistého chování. Interakce matky a otce ovlivňují budoucí názory na

vztah mezi mužem a ženou všeobecně. Chování rodičů je pro děti normální (např. i neustálé hádky). Následné usmířování je naopak modelem pozitivního chování. (Vágnerová, 2000)

Vztah mezi sourozenci se v tomto věku začíná stabilizovat a většinou se do dospělosti příliš nemění. Je součástí každodenního života, musí spolu vycházet, ale i soupeřit. V případě konfliktu nemohou odejít a najít si jiného partnera jako u kamarádů. Děti, které mají sourozence, lépe vychází s kamarády. Dobře odhadují jejich pocity a i dohodnutí se na něčem je mnohem snazší. (Vágnerová, 2000)

Každé dítě zaujímá v rodině svou danou roli. Tu ovlivňuje postoj a očekávání rodičů. Důležitými faktory jsou věk, pohlaví, počet sourozenců. Zajímavé je, že pořadí narození z větší části ovlivňuje rozvoj určitých osobnostních rysů a způsobu chování. (Vágnerová, 2000)

Ochránce a pečovatel, ale i autorita jiného typu než je u rodičů, bývá znakem u nejstarších dětí. Jejich dominantní pozice je daná vzhledem mladších sourozenců, navíc i větším očekáváním rodičů. Ač se zdá, že nejmladší sourozenec na tom bude nejhůře, má i on svá privilegia. Rodiče mu po zkušenosti se staršími sourozenci více dovolí a odpustí. (Vágnerová, 2000)

Starší sourozenec se může stát modelem chování nebo objektem identifikace, zejména pokud tuto úlohu nemůže z nějakého důvodu plnit rodič. V ojedinělém případě dochází k tzv. „sourozenecké deidentifikaci“, kde se dítě snaží naprosto odlišit od svého staršího sourozence. Důvodem může být nepřátelství, vytvoření vlastní individuality. Nejstarší dítě má nevýhodnou pozici v oblasti školních výsledků. Podle něho si rodiče vytvoří jakýsi „metr“, kterým hodnotí další sourozence. Vágnerová (2000) říká, že nejstarší děti bývají následkem toho většinou ctižádostivější, motivovanější ke školnímu úspěchu či k výkonu obecně. To je důsledek očekávání a požadavků rodičů. Dítě se s nimi ztotožňuje a v mezích svých možností je naplňuje. Naopak nevýhodou mladšího sourozence bývá automatické srovnávání se starším. Stylizují ho do stejné role, chtějí, aby byl stejně úspěšný. To může být zdrojem

nenávisti či závisti. Pokud ale starší sourozenec nenaplnil očekávání rodičů, veškerá jejich přání a požadavky přesouvají na mladšího, který má zvýšit prestiž rodiny. Vyvinutý tlak na dítě je riziko, že vyvolá frustraci, protože dítě nevyhovělo přání rodičů.

Zvláštním případem je role jedináčka. Nemá možnost porovnání. Nezažívá každodenní konflikty ani pocity solidarity. Zkušenosti s těmito interakcemi získává u vrstevníků. Na rozdíl od sourozenců s nimi nemusí vyjít za každou cenu. Stačí odejít a najít si vhodnějšího partnera. Jeho pozice v rodině je proto buď pozitivní nebo negativní: (Vágnerová, 2000)

a) Páry, které mívají jedno dítě, o ně příliš nestojí. Upřednostňují kariéru. Dítě je automaticky odsunuto na „druhou kolej“.

b) Jednoznačně pozitivní pozici má dítě privilegované. Citově rozhodně neustrádá, ale rodiče do svého jediného dítěte vkládají veškeré své představy a přání. Někdy přerostou až v extrémní nároky.

Rodiče více dětí je mají tendenci srovnávat, ale u jedináčků tuto možnost nemají. Přetěžují ho mimoškolními aktivitami. Organizují jeho veškerý volný čas, tím omezují kontakty s vrstevníky. Tento styl vede akorát k tomu, že veškerá rozhodnutí za něj bude dělat někdo jiný, protože sám nebude schopen.

Při výchově jedináčka rodiče často dávají přednost úzkostnému vedení a navazují silný emoční vztah. Více se na něj fixují. Z toho vyplývá i nereálný strach, že by se mu něco mohlo stát. Vývoj dětské identity tak získává trhliny a zátěž omezuje samostatnost, úroveň sebehodnocení a celkový postoj ke světu. (Vágnerová, 2000)

2.3.6.2. Střední školní věk

Mezi 8. až 12. rokem mluvíme podle E. Eriksona o období citové vyrovnanosti. Dítě je realista i optimista. Potřebuje jednoznačné, konkrétní důkazy a má sklon vidět svět pozitivním způsobem. (Vágnerová, 2000)

Rodinu bere dítě za samozřejmost, cítí jistotu a zázemí. Může se díky tomu více věnovat vrstevníkům, kteří získávají v životě dítěte stále větší důležitost. Postupně nahrazují rodinu. Uspokojují potřeby, které mohou být v této době paralelně uspokojovány rodiči nebo kamarády. Podporují emoční vyrovnanost dítěte a mohou kompenzovat případné nepříznivé vlivy rodiny. (Vágnerová, 2000)

Uspokojování citové jistoty a bezpečí by měla zajistit rodina. Vrstevníci tu mají jinou roli, která do této oblasti zasahuje čím dál častěji. Dítě potřebuje mít někoho, komu se může svěřit, řešit problémy, když v rodině nemůže. (Vágnerová, 2000)

Významnou roli hrají v životě dětí zvířata. Život s nimi jim přináší nové zkušenosti a zážitky. Děti jsou citlivější k nonverbálním signálům, které mohou využívat i v komunikaci s lidmi. Děti, které se starají o své zvířátko, rozvíjí svou empatii k lidem. Setkávají se častěji s procesy rození i umírání, které jsou ve společnosti dospělých pro děti tabuizované. Zvíře se stává chybějícím partnerem nebo prostředkem k navázání kontaktu. Častěji než kdo jiný chce zvíře (např. psa) jedináček, kterému chybí sourozenec. Dítě zvířetem kompenzuje nedostatky v mezilidských vztazích. Vágnerová(2000) podle studie R. Berglera zmiňuje, že vlastnosti, které děti přisuzovali svému psu, postrádali jejich rodiče. Pes jim poskytoval citové zázemí a podporu, kterou měli poskytnout rodiče. Pořízení zvířátka by mělo být vždy promyšlené. Nesmíme tím řešit neshody v rodině. Na nějaký čas by bylo středem pozornosti a rodina by možná na čas opět fungovala normálně, ale jde jen o pouhou iluzi. (Vágnerová, 2000)

2.3.7. Období dospívání

2.3.7.1 Pubescence

Psychický vývoj dítěte se zrychluje a tím se zvyšuje jeho autonomie. Člověk si v tomto období vytváří svou vlastní identitu. Nejvíce se projeví ve změně vztahů uvnitř rodiny, protože dosud byly poněkud stálé a strnulé. Pocit jistoty a bezpečí, který rodina představovala, se nyní přeměňuje v symbolický význam. Stává se, že dospívající odmítá všechno, co doposud mělo řád a pravidla. Snaží se tak vymanit z vazby, která by byla pro další vývoj omezující. Tento proces se nazývá individualizace (Vágnerová, 2000). Dále uvádí, že má čtyři fáze, ale v období pubescence probíhají první dvě:

1. Fáze diferenciaci

Do popředí se dostávají zájmy dítěte samotného. Uvědomuje si odlišnost od rodičů, jinak uvažuje. Toto obyčejně vede k deidentifikaci, kterou jsem zmínila již ve vztahu k sourozencům. Dítě pochybuje o rodičích, jejich hodnotách a normách, i když v jádru je považuje za správné. Rodiče ztrácí roli všemocných. Dítě je tím zklamáno a snaží se s tím vyrovnat. Zjišťuje, že nejsou ideální, a vidí je jen ve dvou rovinách „černě“ nebo „bíle“.

2. Fáze experimentace

Trvá přibližně dva roky, tj. do konce puberty. Nastává experimentování s vlastní emancipací. Stále větší důležitost mají vrstevníci. Poskytují mu to, co dříve hledal u dospělých. Získává nové kompetence, které mohou přerůst v pocit všemocnosti. Odmítá všechno, co souvisí s rodinou a dospělými. Rady a doporučení rodičů mu připadají hloupé a zbytečné.

Rodiče vidí pubescenta stále jako své dítě, což se mu právě moc nelíbí. Jeho práva zůstala stejná, ale povinností přibylo. Je už přeci dost velký, aby převzal zodpovědnost. Víc umí a dovede si sám poradit v mnoha věcech.

Jeho chování se projevuje jako negativismus. Raději zvolí horší variantu, než aby souhlasil s rodiči. Ústupky rodičů jsou důkazem jeho zralosti. (Vágnerová, 2000)

V tomto období dochází ke konfliktu potřeb rodičů a dospívajících. Rodiče mají tendenci udržovat vztah stále na stejné úrovni, mají strach z proměny či ztráty. Naopak pubescenti se snaží vymanit z infantilní závislosti. Citovou závislost pociťují jen v případech osobního ohrožení. Pokud rodiče vyvíjí v této oblasti přílišný tlak, dospívající to může považovat za ohrožení, citové vazby se přetrhají a pubescent hledá náhradu někde jinde. (Vágnerová, 2000)

Mění se potřeby jak dětí, tak dospělých. Mnohdy se jeví jako naprosto rozdílné. Autorita rodičů ztrácí poněkud na významu, ale snaží se ji uchovat alespoň na formální úrovni. To je důležité zejména v oblasti sebehodnocení a sebeúcty. Naopak cílem pubescenta je vymanit se z podřízenosti. Nechápe důvody ani motivaci, proč se jeho rodiče právě takto chovají a ani k nim není ohleduplnější. Tolerance je proto záležitostí rodičů. Chování pubescenta je v mnoha případech neadekvátní. Svou nejistotu kryje kritizováním, které mu dodává odvalu. (Vágnerová, 2000)

Rodiče používající v nadměrné míře svoji autoritu, kterou docílí toho, že identita dítěte zůstane pořád ve stejné rodinné roli. Často bývá součástí i emoční vydírání (častější u matek). Jakýkoliv pokus o odpoutání se nebo vytvoření nových vztahů je okamžitě potrestáno. S dítětem je manipulováno vyčítáním, důrazem na sebeobětování, nemoci či slabost dítěte, popř. prohlašováním, že je to v zájmu dítěte. Tím se zvyšuje míra fixace na rodinu (matku) a dospívající nevyužívá možnosti osamostatnit se, rozvíjet nové vztahy. Jeho vývoj výrazně stagnuje. Čím déle tento stav trvá, tím obtížnější je náprava. Deformované vztahy bývají znakem špatného fungování rodiny. Vazby jsou slabé, nepřiměřené, povrchní, popř. idealizované. Chybí tu potřebné zkušenosti. (Vágnerová, 2000)

Dospívající v tomto období trvale odmítá matčino opečovávání, hlídání a razení. Zejména pokud je přítomen někdo další. Ta to může brát jako projev nevděku, nespravedlnosti. Vyskytují se i značné rozdíly ve vztahu rodičů k dětem. Matka má jiný vztah s dcerou než otec se synem. Matka a dcera vytváří vztah podporující, se zaměřením na mezilidské vztahy a péči o jiné. Jelikož vidí v matce vzor, obléká se do matčiny šatů, zkouší kosmetiku. Snaží se, aby vypadala dospěleji a přitažlivěji. Matka by měla dceru podporovat, protože tím rozvíjí její ženskou roli. Někdy se mezi matkou a dcerou vytvoří nezdravá konkurence, kdy se matka snaží o potlačení ženskosti u dcery. (Vágnerová, 2000)

Vazba mezi otcem a synem je založena na sdílení společné příslušnosti k mužskému rodu. Fyzická změna syna a zvýšení kompetencí je hlavním znakem proměny vztahu mezi synem a otcem. I otci se může zdát, že není pro syna významný, protože radši vyhledává společnost vrstevníků. Vědomí, že se na otce může spolehnout kdykoliv, pubescentovi bohatě stačí. Otec by měl rozvíjet synovu mužskou roli, jak je tomu i u matek a dcer. Zpětná vazba, která tímto vzniká, podporuje zdravé sebevědomí a zároveň slouží jako korekce. Otec slouží jako vzor mužského chování pro dcery. Ty většinou na otce zkouší svou ženskou roli a očekávají, jakou odezvu jejich chování vyvolá. (Vágnerová, 2000)

Dále uvádí, že oporu a pocit jistoty mu nyní poskytují vrstevníci. Snaží si mezi nimi vytvořit pozici, která mu vyhovuje a akceptuje jejich závazné normy. Tu si obvykle získá na základě vlivu, oblíbenosti a kompetencí.

2.3.7.1.1 Citová vazba

S přibývajícím věkem je emocionální regulace víc řízená psychickými strukturami, **vnitřními pracovními modely**, které se utvořily na základě raných zkušeností (Grossmann, Zimmermann, 1997 in Štefánková, 2005). Tyto modely se postupem času automatizují skrze interakci s primární osobou (rodičem). Adolescent už nehledá tělesnou blízkost, ale psychickou (např.

partnerský rozhovor, rada, ujištění v konání). Interpsychická emocionální regulace se postupně mění na intrapsychickou. Na významu získává organizace citové vazby na deklarativní úrovni – mentální reprezentace. Není to jen jednoduché pokračování organizací citové vazby z dětství, ale odráží aktuální reprezentaci myšlenek, vzpomínek a citů vzhledem k tomu, jaké zkušenosti z interakcí s primárními osobami a jejich spolehlivost s osobami citové vazby z dětství mají. Utváří se a mění s postupujícím kognitivním vývinem. (Štefánková, 2005)

2.3.7.2 Adolescence

Vágnerová (2000) zmiňuje, že v tomto období pokračuje proces osamostatňování a rozvoje identity dvěma fázemi (podle Josselsonové, 1980):

1. **Fáze postupné stabilizace.** Na počátku adolescence dochází k postupnému vyrovnávání vztahů s rodiči. To je znamení, že dospívající již dosáhl určité samostatnosti, osvojil si zralejší způsoby chování, a nemá tudíž potřebu reagovat demonstrativními projevy. Může zde působit i fakt, že dospívající se necítí zralý na úplnou separaci. Takto navozená úzkost a nejistota jej pomocí kyvadlového mechanismu vrací zpět, do bezpečí rodiny, avšak už na jiné úrovni. Pozitivním výsledkem této fáze je vytvoření nových pravidel soužití, které je vzhledem k tomu klidnější a méně konfliktní. K podobným výkyvům ovšem může docházet znovu a opakovaně. Dospívající může kolísat mezi odmítáním a opětovným přijímáním rodiny. Nakonec se situace uklidní zcela a starší adolescent si najde způsob, jak si udržet samostatnost a přitom s rodiči vycházet.

2. **Fáze psychického osamostatnění** - ukončení separace ze závislosti na rodině. Poslední fází individuace je doba dosažení úplné samostatnosti a vytvoření takové identity, která potvrzuje jedinečnost osobnosti a je alespoň přibližně realistická. To znamená, že sebehodnocení adolescenta a jeho hodnocení ostatními lidmi se zásadním způsobem neliší. Taková identita může

sloužit jako integrující a regulující mechanismus, který ovlivňuje budoucí směřování i aktuální chování a prožívání jedince. Dává jeho existenci určitý řád a smysl. K uchování přijatelného sebepojetí zaměřuje adolescent i veškerou další aktivitu. Adolescenti ovšem často se svou identitou experimentují, hledají variantu, která by jim nejlépe vyhovovala, což lze považovat za užitečné. Později už takový postoj nelze považovat za zcela přiměřený. Dospělost má naprosto jiné požadavky.

V tomto období je dokončeno odpoutávání od rodiny a změna vztahů v rodině vůbec. Rodiče akceptují osamostatnění dospívajícího, ale zároveň uchovávají pozitivní vztahy mezi sebou a dítětem, i když už vlastně dítětem není. Jeho role se výrazně změnila. Rodiče představují pro adolescenta model určitého způsobu života a dospělosti, který by je měl čekat v budoucnosti. Dospívající je kritický k hodnotám, názorům, chování a celkovému stylu života rodičů. Porovnává je s ideálem, který si vytvořil, polemizuje s nimi a hledá variantu, která by pro něho byla přijatelná. (Vágnerová 2000).

Vrstevníci i nadále nahrazují rodinu v oblasti uspokojování potřeby citové jistoty a bezpečí. Tím, že se odpoutal od rodiny, do určité míry ztratil citové zázemí, které mu poskytovala. Vztah k vrstevníkům se také začíná měnit. Adolescent se nyní zaměřuje na jednoho stabilního kamaráda. Ten má obvykle stejné zájmy i záliby. Vágnerová (2000) uvádí, že v případě adolescenčních kamarádů jde o podporu jistoty na základě pocitu vzájemného pochopení a akceptace.

V této kapitole jsme se výhradně věnovali vztahům dítěte k rodičům, sourozencům a vrstevníkům. Tyto vztahy jsou založeny na fungující rodině. V následující kapitole se dozvíme, jaký má pro dítě rodina význam.

III. Rodina

Historický vývoj rodiny popisuje Matoušek (2003) a to od pravěku až do současnosti.

3.1. Historie rodiny

Rodina jako taková vznikla už v pravěku. Usuzujeme, že vypadala podobně jako dnešní primitivní národy. Nemůže však říci, že se jednalo o klasické uspořádání – otec, matka a děti. Rodina byla skupina příbuzných osob (asi 40). Živili se lovem a sběrem, což je nutilo stále se stěhovat a proto měli málo dětí.

Asi 8000 let př. n. l. za neolitické revoluce zažívalo rozmach zemědělství a pastevectví. Lidé zůstávali na stejném místě, počet obyvatel prudce rostl. Začíná éra patriarchátu – muž je hlavou rodiny.

Ve starobylém Řecku je již znám model klasické rodiny. Převládá monogamní manželství, i když muž mívá ještě otrokyně. Nejmenší jednotkou společnosti byl „oikos“. Znamenal širší pojem než dnes. Byl tím myšlen celý statek, celé hospodářství včetně služebnictva. O svých dětech a zejména o sňatcích rozhodoval otec. Tento styl se udržel až do 20. století. Již v Řecku existovaly rozvody. Důvodem mohla být nevěra manželky apod. Naopak žena se mohla rozvést jen z jediného důvodu – pokud byla týrána. Děti to v této době neměly lehké. Objevovalo se velmi často odkládání nechtěných dětí. Potraty se prováděly jen na přání muže. Ve Spartě nechtěné děti házeli ze skály. Nejdříve ho ale museli ukázat radě starších a ti rozhodli o jeho osudu (např. bylo-li příliš slabé). Chlapci ve věku 7 let byli odváděni pryč z rodiny, aby žili v táborech. Žena neměla nárok na jakékoliv vzdělání

Republika Řím zavedla dva druhy sňatků:

- a) volný – žena je v péči otce, manžel nedědí
- b) přísný – žena přechází do péče manžela

Právo žen se zvětšuje. Mohou být švadlenami, kadeřnicemi, kojnými atd. Po převratu na císařství vzniká povinnost uzavírat sňatek ve vyšších vrstvách. Rozvody v té době byly velmi snadné, sňatky byly často z politických důvodů. To mělo za následek méně dětí. Objevuje se krize rodiny.

Středověk silně ovlivnilo křesťanství. Svátost manželská neumožňovala rozvod. Ke konci období se objevují první nalezince. Sociální instituci zde představuje kmotrovství. Kmotr přebíral v případě osiření dítěte péči o něj. Děti od 8 let museli začít pracovat. Rodina byla většinou vícegenerační, zejména na venkově.

Novověk je obdobím velkých ekonomických změn. Začíná se postupně objevovat práce žen. Ty požadují lidská práva, která pro ně vešla v platnost roku 1791. V následujícím období sílí tlak žen. Stávkují, protestují a požadují volební právo.

Od 20. století, především od 50. let, nastala krize rodiny (u nás přibližně od 90. let). Příčinou je značná emancipace. Ženy se v zaměstnání vyrovnávají mužům. Mají méně času na rodinu a s tím souvisí i schopnost postarat se o více dětí. V dnešní době si rodiče mohou dovolit a většinou plánují dvě děti. Další se stává ekonomicky neúnosné. Dalším důvodem je změna priorit. Mladí lidé upřednostňují studium, cestování, koníčky. Ani polovina žen kolem 25 let není vdaných a nemají děti. Poslední příčinou, kterou bych uvedla, je změna sociálního statusu. Myslím tím např. mínění o rozvodu nebo o svobodných matkách (tato témata už nejsou tabuizována).

Samozřejmě, že tyto změny s sebou nesou také pozitiva. Klesl počet interrupcí. V roce 2003 byl vůbec nejnižší. Manželství je uzavíráno ve věku kolem 28 let. Před rokem 1990 jsme měli jeden z nejnižších věků při uzavírání manželství.

3.1.1. Historie rodiny z hlediska formy

Z tohoto hlediska je možné rozdělit rodinu do několika částí – manželství skupinové, párové, monogamní, vícečetné a eligatární (Matějček, Dytrych, .1994)

U **skupinového manželství** spolu žili muži i ženy ve skupině a existoval volný výběr partnerů. Děti narozené z těchto svazků byly společné, protože nebylo jasné, kdo je otcem jednotlivých dětí. Matky měly k dětem přirozeně blíže a měly také velmi důležité postavení. Vyvinul se matriarchát.

Později se vydělily jednotlivé dvojice a vznikalo **párové soužití**. Bylo také velmi volné, ale otec už získával větší vliv na své dítě.

Postupně, když dvojice v páru začínala mít nějaký majetek, který vznikl chovem dobytka a obděláváním polí, rozvojem řemesel a obchodu, vznikala **monogamie**. Otec byl tedy autoritou, ale bohužel velmi násilnou. Žena měla podřízené postavení, stala se inventářem v domácnosti, bez práv, pouze s povinnostmi. Velmi patrná byla také nadřazenost muže v sexuální sféře. Přesto je však monogamie pokrokovější především v péči o děti. Je to už znak civilizované společnosti, kde oba rodiče mají za své děti odpovědnost.

Dále existují i **vícečetné rodiny**. Kdy muž má více manželek. Tyto rodiny jsou běžné v zemích Indie, Arábie a Afriky.

Posledním typem rodiny je **rodina eligatární**. Je to typ rodiny současné, ve které dochází k zrovnoprávnění postavení ženy v rodině, dochází k emancipaci. Matky, ženy se stávají i hlavou, živitelkou rodiny. Toto se odráží i na výchově dětí. Rozeznáváme čtyři druhy rodinné výchovy(Čáp J,Mareš J., 2001):

1. **autoritativní-trestající** – rodiče příliš tvrdě prosazují svou autoritu, chybí akceptace potřeb dítěte. Důsledky pro dítě s sebou přinášejí neustálé vědomí ohrožení. Pocity křivdy a bezradnosti, vyvolává u dětí negativismus, agresi.

2. **nadměrně pečlivá** – silná láska k dítěti a k akceptaci jeho potřeb, přehnaná starostlivost způsobuje nedostatek samostatnosti dítěte, nízké požadavky. Dítě vyroste většinou ve velmi sebevědomého člověka, má vysoké ambice a aspirace, ale malou samostatnost. Toto podporuje vznik frustrací.
3. **nadměrně shovívavá** – láska k dítěti, akceptace potřeb, nízké požadavky, slabá kontrola, časté odměňování, mnoho volnosti, málo povinností. Dítě není zvyklé brát ohled na ostatní členy rodiny. Dají se očekávat těžkosti při nutnosti správně chápat a akceptovat společenské normy a požadavky. Dítě může mít problém s rozlišením správného a špatného chování. Rodiče jsou dítětem ovládáni.
4. **zdravá-demokratická výchova** – tento typ je příznivý a správný pro rozvoj dítěte. Rodiče mají přiměřené požadavky, jsou důslední a při kontrole svého dítěte nenarušují jeho sebedůvěru. Tato výchova podporuje osvojování společenského chování, uznávání hodnot a norem samotným dítětem. Rodiče dítě přijímají i ve chvílích jeho selhání, dávají mu najevo, že určitý nedostatek lze lehce odstranit, dítě přitom pořád zůstává dobré a milované.

3.2. Rodina – základní charakteristika

Jednoznačná definice pojmu rodina je velmi problematická. Liší se podle přístupu různých vědních disciplín jako je sociologie, psychologie, právo nebo demografie. Sobotková(2001) přirovnává rodinu k systému a uvádí, že podle Kramera (1980) je rodina skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich

životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.

Podle této definice můžeme říci, že je to malá, neformální sociální skupina, která vzniká manželstvím, pokrevním příbuzenstvím nebo adopcí a jedná se o citový svazek lidí, kteří žijí ve společné domácnosti. Rodina je společensky schválenou formou stálého soužití, kde jednotliví členové rodiny mají vymezeny své role, např. rodiče a děti, otec a matka.

Je nejvýznamnější sociální skupinou. Zde dochází k stimulaci různých dispozic, vedoucích k rozvoji schopností a dovedností ve všech složkách osobnosti. Rodina uspokojuje všechny základní psychické potřeby, ale nejdůležitější úlohu má ve vztahu k potřebě citové jistoty a bezpečí. Dále si dítě ve svém socializačním v interakci s jednotlivými členy rodiny osvojuje různé vzorce chování, postoje, normy a z toho vyplývající sociální role. Je základem určité sociální situace. Vytváří se zde také sexuální identita jedince, která bude mít značný význam také pro pozdější rodičovskou roli. Jestliže chování rodičů neodpovídá normě a neuspokojuje základní potřeby dítěte, ovlivňuje tímto způsobem i jeho budoucí rodičovské postoje. Rodiče nemusejí být schopni přiměřeného rodičovského chování z důvodu onemocnění, trvalého postižení nebo nejsou schopni akceptovat rodičovskou roli.

3.3. Typy rodin a jejich charakteristika

Rozlišujeme následující typy rodinné struktury:(P. a H. Hartlovi, 2000)

- rodina nukleární – dvougenerační, soužití manželů a jejich dětí
- rodina vícegenerační – soužití s prarodiči
- rodina prvotní – založená dvěma svobodnými, bezdětnými lidmi
- rodina druhotná – založená rozvedenými nebo ovdovělými manžely
- rodina úplná

- rodina neúplná – vzniklá rozvodem nebo úmrtím, ztrátou jedné sociální role

Z psychologického hlediska je důležité, zda je rodina:

- funkční – uspokojuje potřeby všech členů rodiny, plní svou funkci
- dysfunkční – neplní více svých funkcí
- afunkční – neplní žádné role fakticky neexistuje

3.3.1. Funkční rodina

Funkční rodina je ideálem společnosti i rodinného života. Členové rodiny se respektují a berou na sebe ohledy. Rodiče mají mezi sebou tak pevný vztah, že je nemůže nic ohrozit. Každý odpovídá za své činy podle kompetencí a je hodnocen pozitivně. Potřeba sdílení a potřeba soukromí jsou v rovnováze. Promluvy v rodině bývají jasné, přímé, adresované a každý má právo mluvit sám za sebe. Otevřenost novým myšlenkám, řešením problému je také jedním z rysů. Objevuje se humor, svět vidí realisticky na základě rodinných tradic.(Matoušek, 2003)

Podle Riskinova výzkumu uvádí Matoušek (2003) tyto rodinné interakce:

- Oba rodiče vnímají děti podobně a mají vůči dětem podobná očekávání.
- Děti nemusí nutně rebelovat, aby v rodině dosáhly autonomie.
- Rodiče povzbuzují děti k řešení problémů, a to i v případech, kdy s řešením dítě nesouhlasí.
- Rodiče se mohou zcela přiměřeně starat o děti, i když nemají šťastné manželství.
- Rodiče určují dětem zcela zřetelně hranice dovoleného chování.
- Pokud se rodiče v názorech na děti liší, nediskutují o tom před dětmi a děti do tohoto sporu nevtahují.

- Děti mohou rodičům vzdorovat, rodiče však hlídají mezi tohoto vzdorování.
- Rodiče děti přiměřeně oceňují za úspěchy.
- Rodiče vyjadřují ambivalentní postoj k postupující nezávislosti svých dětí.

Dále uvádí, že podle Beavrese (New York 1982, in Matoušek, 2003) můžeme funkční rodinu rozdělit na adekvátní a optimální.

Adekvátní rodina rozlišuje mužskou a ženskou roli. Muž má za úkol materiální zabezpečení rodiny, navazuje důležité kontakty. Zato žena se stará výhradně o domácnost. V této záležitosti se může cítit přetížena. Bývá unavená, trpí depresemi, trápí ji nadváha, ale v žádném případě tím neovlivňuje chod rodiny.

Rodiny **optimální** jsou charakteristické flexibilnějším rozlišováním mužské a ženské role. Mohou zastupovat jeden druhého např. v domácích pracích, mají společné zájmy. Dávají najevo, že je jejich vztah uspokojuje. Muž je jako v předchozím případě pracovně vytížený, ale nebrání mu to v emoční podpoře.

Oběma rodinám záleží na prospěchu dětí, ty jsou pro ně jasnou prioritou. Starají se o zájmy a potřeby kohokoli z širší rodiny.

Základní funkce, které plní funkční rodina jsou (Vágnerová 2000):

1. **reprodukční** – rodina stále zůstává základní jednotkou plození nové generace; ve všech známých společnostech se sice rodí děti i mimo manželství, ale nikde není ilegimita výslovně schvalována.
2. **hospodářská** – v každé rodině se musí hospodařit, vést domácnost, vyrábět; v současné průmyslové společnosti je tato funkce značně oslabena – rodina je převážně spotřební jednotkou, která nejčastěji jen dovršuje finální fázi výroby, ale některé výrobní prvky z rodiny ani dnes nemizí.

3. **emocionální** – rodina poskytuje emoční uspokojení všem svým členům – v dobrých podmínkách rovnoměrně, tedy bez toho, že by se tak dělo na úkor ostatních.
 - a. Součástí emoční funkce rodiny je i její funkce sociálně-podpůrná, která vystupuje do popředí zejména v době, kdy se u některého člena rodiny objeví psychosociální problémy nebo nějaké onemocnění.
4. **socializační** – rodina uvádí dítě rozhodujícím způsobem do lidské společnosti, učí ho základním způsobům společenského chování a předává mu základní statky společenství..

3.3.2. Rodiny klinické, nefunkční

Charakteristiky nejčastějších typů problémových rodin vychází z poznatků Zdeňka Heluse (2007)

3.3.2.1. Nezralá rodina

V dnešní době jsme stále častěji svědky, že dítě na svět přivedou lidé příliš mladí (ještě před 18. rokem), aby mohli být ve všech směrech dobrými rodiči. Rodičovství je vlastně překvapí, dítě se narodí jako nechtěné. Pozdější postoje k dítěti se upraví, ale nicméně nezralost rodiny přináší problémy ve výchově dětí.

Ale je to i rodina jedinců, kteří již dosáhli věku, ale nejsou psychicky zralí – jsou fixováni na rodiče. Vztah to narušuje a zatěžuje. Jedinec je již ve věku 35 let a výše se však už nedokáže přizpůsobit návykům, které potřebuje rodina a výchova dítěte.

Tato manželství uzavřená před 18. rokem věku mívají také více problémů a komplikací v souvislosti se vztahem k vlastním rodičům. Je to tím, že se chtějí osvobodit od vlastních rodičů, ale na druhé straně se po narození dítěte stávají na vlastních rodičích stále závislí. Potřebují radu, finanční podporu a pomoc při výchově dětí.

Nezralost rodičů se projevuje zejména v:

- nezralosti v oblasti zaměření životních hodnot a životního způsobu

Mladiství rodiče mají problémy sami se sebou, se svými city a partnerskými vztahy. Mají nejasněné životní plány, proměnlivou náladu a nerealistický přístup k povinnostem. Jsou zvyklí, že ještě donedávna o ně někdo pečoval a staral se o ně a náhle se mají postarat o své dítě. Toto vše se poté odráží v povaze dítěte:

- Nezralost v oblasti zkušeností

Příliš mladí rodiče toho vědí málo o životě a výchově, proto si dovedou jen málo představit a domyslet, co by dítěti mohlo škodit a poškodit ho ve vývoji. Nedokáží se vcítit do dítěte, spíše ho berou jako jim podobné.

- Nezralost v oblasti citů

Mladí rodiče příliš snadno propadají afektům a vznětům, tím nedokáží pochopit ani obklopit dítě klidnou atmosférou, která je pro dítě nepostradatelná.

- Sociální a ekonomická nezralost rodiny

Nezralost rodičů působí negativně již v počátcích života dítěte a dále přetrvává, přináší sebou i různé následky. Nezralost může přerůst i do trvalé krize v rodině a péči o dítě. Nezralá rodina se potýká i s nedostatkem peněz v rodině a nezaměstnaností členů rodiny.

3.3.2.2. Přetížená rodina

V této rodině jsou na první pohled splněny základní předpoklady pro kvalitní výchovu dítěte. Rodiče mají o výchovu dítěte zájem, záleží jim na péči o něj. Toto prostředí je ale zahlceno určitými problémy – jednak ekonomickými, různými konflikty, rozvodovým stáním, materiálními konflikty mezi členy domácnosti a dlouhodobější nezaměstnaností. Toto přetížení doléhá na oba rodiče a snižuje psychologickou funkčnost rodiny jako celku. Některé

rodiny snesou i velmi mnoho nejrůznějších problémů, ale některé se v těchto problémech vyčerpají a jsou bezradní v dalším vývoji. Proto u nich roste vědomí, že trpí dítě a tím se dále posiluje pocit přetíženosti.

Zdroje přetíže jsou:

- Konflikty

Konflikty jsou přímo v rodině, mezi manželi, rodiči a dětmi, dále jsou zde konflikty v zaměstnání, které se promítají do chodu rodiny. Vyskytují se zde i rodiny, které mají sníženou schopnost předcházet konfliktům.

- Narození dalšího dítěte

Tato rodina má obavu, že nezvládne úkoly a povinnosti tak, jak je třeba, a bojí se toho, že starší děti v rodině budou strádat narozením dítěte

- Starosti způsobené nemocí v rodině

Rodiče v této rodině mají obavy, že nebudou moci zvládat povinnosti jako doposud a dostanou se tím do krizového stavu.

- Citové strádání

Jde zde zejména o pocit osamění po rozvodu, po úmrtí vlastních rodičů atd. Dále se může jednat o pocity zklamání z neúspěchů dítěte ve škole, s nimiž se rodina neumí poradit a vyrovnat.

- Bytové a ekonomické problémy

Tyto problémy rodině přerůstají přes hlavu a neumí si s nimi poradit a vyřešit je. Tato dysfunkčnost rodiny způsobená jejím přetížením může být dočasná a je možné ji v časovém odstupu určitým způsobem vyřešit. Záleží zde ovšem na síle rodiny a její vazbě. U některých rodin se tato dysfunkčnost jistě nevyřeší zcela.

3.3.2.3. Ambiciózní rodina

Na první pohled nepoznáme, že se jedná o dysfunkční rodinu. Existují zde dobré nebo i nadprůměrné podmínky pro rozvoj jedince. Problém této rodiny je v tom, že rodiče neúměrně zatěžují své děti a tím brání jejich přirozenému rozvoji. Rodiče touží u dětí většinou po dobrém uplatnění dětí ve společnosti, touží po jejich vzestupu a seberealizaci a kariéře. Dominují zde takové cíle jako je kariéra v zaměstnání, úspěšnost ve studiu, náročnost v uspokojování potřeb jedince, vyniknutí ve sportu, nadprůměrné příjmy atd. Jsou to pouze požítky, ale nekompensuje se zde uspokojování běžných potřeb dětí. Většinou jim chybí láska, porozumění, soucítění, potřeba jistoty rodiny, což se projeve citovým strádáním. Děti jsou většinou neuspokojené, ale nedovedou vyjádřit, co jim vlastně chybí, jsou zhýčkané a rozmazlované v jednom směru. Tento přebytek a blahobyť je ale v žádné míře neuspokojí, spíše chtějí čím dál víc a neznají meze. Vzhledem k tomuto vznikají v této rodině výchovné problémy a poruchy chování.

3.3.2.4. Perfekcionistická rodina

Hlavním znakem této rodiny je převažování kariéry nad výchovou dítěte. To je soustavně v nátlaku a musí podávat nadprůměrné výkony, vykazovat co nejlepší výsledky a být lepší než ti druzí. Toto vše se ale děje bez ohledu na předpoklady dítěte a zásady jeho rozvoje. Myšlenka, aby dítě splnilo své povinnosti co nejlépe není špatná, ale je prezentována pro dítě způsobem, který odporuje jeho schopnostem, dále může být v rozporu s jeho zájmy a dokonce s jeho vnějšími možnostmi. Tímto se dítě dostává do stálé permanentní zátěže. Má pocit, že musí dosáhnout vzhledem ke svým rodičům co nejlepších výsledků, protože na něho rodiče spoléhají a tím vydává značné úsilí k dosažení tohoto cíle. Tím se neustále vyčerpává a projevuje se v něm úzkost, vyčerpanost. Prohlubuje se tím zklamání a také vztahy v rodině nejsou

harmonické. Tato dysfunkční rodina vážně narušuje zdravý rozvoj jedince, jeho city.

3.3.2.5 Autoritářská rodina

Jedná se zde o rodinu s autoritářským stylem výchovy, který je často doprovázen tělesnými tresty. Agresivita je zde produktem sociálního učení. Vyskytují se tu určité výbuchy v afektu a dítě se nenaučí samostatnému způsobu jednání. Tato rodina se omezuje na určité pouhé dirigování, aniž by přihlížela k potřebám dítěte. Rodina dítě nechává samostatně rozhodovat, nést za něco odpovědnost, projevat svou spontánnost a názory. Tímto je dítě neustále frustrováno a vystaveno určitému negativnímu stresu, začíná pociťovat odcizení. Negativní důsledky této výchovy mohou být různé. Projevují se buď určitou apatií nebo sklonem k agresivitě, vzteku. Zde je možno již pozorovat určitou nenávisť vůči své rodině. Dalším typickým znakem autoritářských rodin je vyžadování slepé poslušnosti, praktikuje se tzv. dril a šikanování za malé prohřešky, postrádající výchovné prostředky. Rodiče v těchto rodinách nevedou děti k uvědomování si důvodu a smyslu výchovy a používají ihned nelítostné zastrašování a hrozby. V této rodině se velmi často používají tresty. A to buď psychické (ponižování, zavrhování, odmítání lásky) nebo fyzické. Tito rodiče argumentují s tím, že dětem tyto tresty prospívají a že je to zcela normální, v budoucnu jim za to budou děti vděčné. Tato dysfunkční rodina potlačuje touhu jedince se přirozeně rozvíjet a negativně působí na pozdější život daného dítěte. V této rodině se často projevuje napodobování praktik rodičů jejich dětmi. Tyto děti se často mstí na jiných, slabších dětech, které nemají s agresí nic společného. Ve škole tyto děti bývají často vylekaní, zakřiknutí a nebo velmi agresivní ke svému okolí.

3.3.2.6 Protekcionistická rodina

V této rodině převažuje rozmazlující styl výchovy dítěte, který je příčinou obranného i útočného jednání (nepřipravenost na život, při konfrontaci

pak často kolabují – vznik závislostí). Rodina chce dítěti vyhovět za každou cenu, chce zařídit, aby mělo vždycky pravdu a aby se věci vyvíjeli jen tak, jak žádá, a to bez jakéhokoliv ohledu na okolnosti. Dítě v tomto výchovném prostředí se naučí, že nemusí nést žádnou odpovědnost, nepřizná si svoji chybu, neumí dát za pravdu druhým a nemusí vynakládat žádné úsilí k dosažení určitého cíle. Rodiče žijí v domnění, že dítě má u nich spolehlivou oporu a zázemí, ale toto se dostává do rozporu se zdravým rozvojem osobnosti.

Druhy protekcionismu jsou:

- Útočný, ofenzivní

Rodiče se snaží bojovně vystupovat na ochranu svého dítěte všude tam, kde se mu „křivdí“ a všude tam, kde věci neprobíhají v jeho prospěch.

- Soucítící

Rodiče zde nevystupují útočně na obranu dítěte, ale zaujímají spolutrpitelské postoje. Poddávají se pocitům ukřivdění, které jejich dítěti ubližují a jsou s ním za jedno. Je tím vážně narušen pozitivní vztah dítěte např. ke škole, světu a lidem. Jsou tímto demoralizovány vnitřní morální zdroje dítěte.

- Služebný

Rodiče jsou zde podřízeni postojům dítěte a za každou cenu mu chtějí vyhovět a posloužit, vše mu chtějí nějakým způsobem usnadnit. Z dítěte se poté stává diktátor a dítě ovládá rodiče a diktuje jim, co je třeba udělat.

3.3.2.7. Rodina odkládající

Některé rodiny projevují tendenci dítě někomu svěřovat, odkládat je kdykoliv je to možné. Situace se vyhrocuje v případě, když rodiče své děti půjčují každému, kdo jim chce jen trochu pomoci. U dítěte se tímto narušuje citová osa zrání. Nemá vytvořen vztah k věcem, domovu, rodině, povinnostem. Vytváří se zde i jistý deprivanční syndrom, citové strádání. Je také ohroženo harmonické vytváření sociálních návyků, režimu, dítě má pocit, že o něj nikdo nestojí a nikam nepatří. Rovněž citové strádání a dysfunkčnost rodiny přispívá k pozdějším asociálním poruchám.

3.3.2.8. Rodina disociovaná

Zde jsou disociovány důležité vztahy, jejichž rozvinutost a spolehlivost je nezbytným předpokladem pro funkčnost rodinného prostředí. Může zde dojít k narušení vnějších i vnitřních vztahů, eventuálně obojímu.

Narušení vnějších vztahů to je izolovanost od vnějšího prostředí, anebo její konfliktnost s okolím. Izolovanost se projevuje v omezení kontaktů s okolím, s jinými rodinami, příbuznými, přáteli, institucemi. Tento druh izolovanosti může být zapříčiněn negativní zkušeností s okolím, zásada nikomu nevěřit. Konfliktnost často souvisí s izolovaností. Rodina se brání konfliktům tím, že se uzavírá do své privátní sféry. Vnější disociace redukuje formování osobnosti a aktivním začleňováním do okolí, navozuje v dětech zkreslené pojetí světa, společnosti. Dítě z této rodiny má omezený, narušený prožitkový svět. Interakce s okolím má řadu problematických rysů a představuje pro takové děti do budoucna možné asociální chování.

Narušení vnitřních vztahů je především oslabení vzájemných kontaktů v izolovanosti jedněch členů rodiny od druhých. Dítě vyrůstající v takovém prostředí vykazuje zpravidla příznaky vážného citového strádání (deprivace).

Dále jsou to konflikty mezi členy v rodině. Panuje zde neustálé napětí a neklid. Objevují se různé intriky, je zde snaha získat druhého na svou stranu. Slabší členové rodiny se hroučí, typický je strach z rozpadu rodiny. Jako příčina konfliktovosti je celá řada negativních jevů jako je např. alkoholismus, zanedbání domácnosti. K citovému strádání dětí přistupuje ještě jejich traumatizace navozovaná drastickými scénami, narušování negativními vzory a příklady, neurotizace konflikty, do který je zavlékáno. Vypjatou konfliktovostí se zpravidla vyznačuje kritická situace rozpadající se rodiny v době probíhajícího rozvodu. Krize z rozvodu se často dostavují až později, když plně dolehne realita neúplnosti rodiny.

Rozdíly v reagování dětí na vypjaté konfliktní situace v době rozvodu nejsou dány jen věkovými zvláštnostmi ve zvládnutí situace, ale značný vliv má i způsob, jak rozeprže a konflikty probíhají, jak jsou do nich děti vtahovány.

Značný význam má i to, jak je dítě citlivé a vůbec jaké má psychické vlastnosti, jak je na tom kterém rodiči a rodině jako celku závislé.

Takto to tedy chodí v úplné, i když ne vždy dobře fungující rodině. Následující kapitola pojednává o rozpadu rodiny a řešení porozvodových krizí.

IV. NEÚPLNÁ - ROZVEDENÁ RODINA

Rozpad rodiny má své aspekty etické, sociální, právní, emoční, ale také velmi důležité aspekty mentálně hygienické. Mnozí autoři považují rozvod za projev sociální patologie (Matějček, 1993).

Dále mluví o třech stádiích:

1. manželský (rodinný) nesoulad

Vzniká z více či méně podstatných rozporů, ve kterých se prokazuje snížená schopnost partnerů najít vhodné kompromisy a rozpory řešit. Tento manželský nesoulad, který je poměrně běžný a nebývá nikým „diagnostikován“, přechází v menší části případů v

2. manželský (rodinný) rozvrat

V rodinném rozvratu jde již o podstatnější postižení některé ze základních rodinných funkcí (emoční, ekonomické, výchovné). Rodinný rozvrat může být akutní nebo dlouhodobý. V některých ze svých fází pak může přejít v

3. rozvod

Je formálně právním ukončením manželského vztahu dvou jedinců, krajním řešením v procesu rozvratu manželství. Rozvod na rozdíl od rozvratu manželství je deklarován, a to tím, že je podán návrh na rozvod, že proběhne rozvodové řízení a do celého děje, který byl předtím pouze součástí rodinného života, vstupují úřední instituce, jako např. soudy, právníci, oddělení péče o dítě aj.

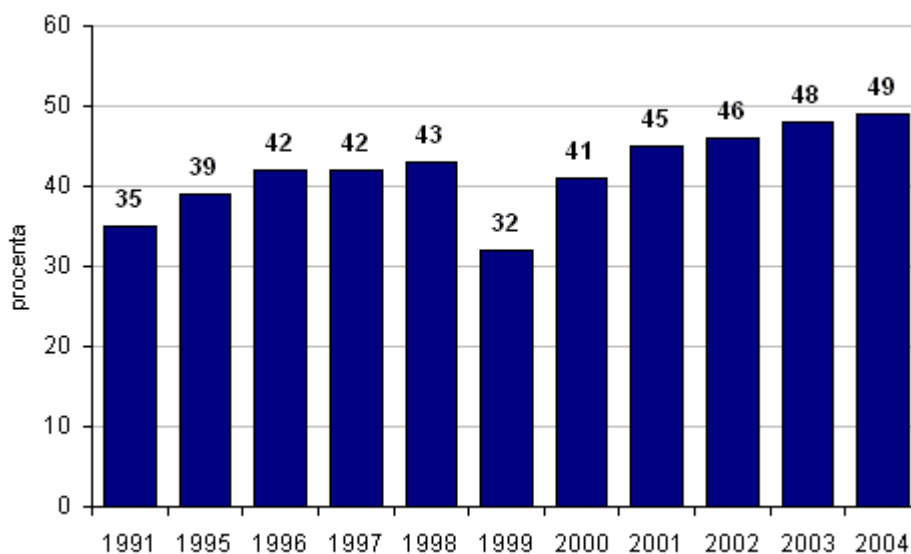
Zřejmé je, že mnoho rodin žije v trvalém rodinném nesouladu nebo rozvratu. Chtějí udržet rodinu za každou cenu. Potom mluvíme o tzv. **nedeklarovaném rozvodu**. (Matějček, 1994)

Je třeba si uvědomit, že stresu nejsou vystaveni jenom rodiče, ale i děti žijící v rozvádějící se rodině. Následky takového působení rozvrácených

manželských vztahů rodičů dítěte, jejich rozvod a porozvodové uspořádání péče o dítě se projevují nejen bezprostředně, ale také mnohem později ve vzorcích chování dítěte v pubertě a na začátku dospělosti.

Rozvodem končí bohužel téměř každé druhé manželství a řada dětí žije v rodinách hluboce rozvrácených. Některé studie dokázaly, že k zásadním rozporům dochází na samém začátku manželství, často již v době prvního těhotenství, kvůli kterému bylo manželství uzavřeno. To má samozřejmě vliv na pozitivní očekávání narození dítěte a vytváření pohodové atmosféry rodiny v prvních letech života dítěte. Laický názor je, že malé dítě nevnímá a ničemu nerozumí, a proto se rodiče mohou klidně před ním pohádat, dohadovat apod. Pravý opak je však pravdou.

Tabulka 1: **Úhrnná rozvodovost* v období 1991 – 2004 v %**



* Zdroj: www.czso.cz

Rodiče považují rozvod za vysvobození, všechno zlé a nehezské má najednou skončit. Rozvodová praxe ukazuje, že tomu tak nebývá. V naprosté většině rozvedených manželství pokračuje mocenský boj o děti, majetek,

vlastní důstojnost apod. To se projevuje nesmyslným protahováním právních úkonů, jakými je určení svěřeni dítěte do péče, určení vyživovací povinnosti, úprava styků atd. Děti jsou často prostředníky, přes které si rodiče vyřizují účty. Stávají se nástrojem pomsty svých rodičů. Toto ale není správný výklad slova rozvod. Jím končí pouze manželství, ne však rodičovská role. A to, jak jeden rodič hovoří s dítětem o druhém, jakou má radost ze styku dítěte s druhým rodičem a z jeho zájmu o dítě, to teprve vypovídá o opravdovém vztahu k dítěti, o respektování práva dítěte na oba rodiče. Skutečnost, že velká většina rodičů selhává, je bohužel pro náš stát typická. Jedna z pravděpodobných příčin je vnitřní nesvoboda lidí a neochota přijmout zodpovědnost za své chování. Vedle toho je to jistě také projev nedostatečné emocionální inteligence rodičů.

Odborníci radí rodičům, aby dětem zdůraznili, že rozvod je záležitostí mezi maminkou a tatínkem, tedy záležitostí dospělých, a že s dětmi se nikdo nerozvádí a že jsou stále milovány.

4.1.Vliv rozvodu na děti podle věku

Podle toho, jak se člověk vyvíjí je zřejmé, že v různém věku přijímá skutečnosti rozdílně. Nejinak je tomu i při rozvodu. MUDr. Magdalena Ryšánková (2002) popisuje vliv rozvodu v jednotlivých fázích vývoje dítěte následovně:

Děti do 2 let

Specifický citový vztah se formuje jak k matce, tak u více než 50 % dětí se vytváří i k přítomnému a přiměřeně angažovanému otci.

Kojenci rozvod nechápu, ale spolehlivě reagují na změny nálady a energetické hladiny rodičů. Batolata vnímají, že se jeden rodič odstěhoval, ale nevědí proč. Děti potřebují vidět druhého rodiče kratší dobu, ale často. Také potřebují stálost prostředí, důsledné opakování stejných rituálů, co nejvíce věcí a situací, na které byly zvyklé (např. hračky, uspořádání nábytku atd.)

Signály, že se s dítětem něco děje, jsou zvýšená plačtivost, podrážděnost, potíže s jídlem, spánkem a regrese ve vývoji.

Děti ve věku 2 až 4 let

Dítě se plně zapojuje do života rodiny a vytváří si vědomí rodinné sounáležitosti. Formuje se u něj vědomí samotného já, a k tomu dítě potřebuje vztah nejen s matkou, ale i s otcem. Kolem tří let se diferencuje chování k rodičům. Dítě nechápe, co je rozvod, ale dobře vnímá, že jeden rodič je méně zapojený nebo zmizel. Může mít představu, že to zavinilo ono, potřebuje vidět rodiče, s kterým nežije častěji. Důsledná péče a co možná nejméně změn je pro něj samozřejmostí.

Dítě se brání regresí – ztrátou již naučených dovedností, cucáním prstů, pomočováním, problémy se spánkem, nočními děsy, strachem z opuštění, podrážděností nebo agresí, plačtivostí nebo záchvaty zlosti, nepřátelstvím k jednomu nebo oběma rodičům.

Děti ve věku 4 až 6 let

Z náhlé nepřítomnosti jednoho rodiče mohou prožívat pocity zoufalství. V jejich chování se mohou objevit tendence k provokování, bitkám s dětmi, plačtivost nebo záchvaty zlosti, náchylnost k úrazům.

Projevy jsou podobné jako u předešlého nebo následujícího období.

Mladší školní věk

Mezi šesti a osmi lety potřebuje dítě trávit čas s každým rodičem zvlášť. Tím se ujišťuje, že ho mají oba stále rádi, a tím jim rodiče zároveň umožňují pochopit a vyrovnat se s faktem, že se k sobě nevrátí. Může se začít ptát, kdo je zodpovědný. Prožívá pocit ztráty, podvedení, cítí se odmítnutý rodičem, který odchází, má pocit viny, může se snažit dát rodiče znovu dohromady, obává se budoucnosti (kdo jej bude vyzvedávat ze školy, kdo mu

bude pomáhat s úkoly). Jeho nespokojenost může mít podobu smutku, hněvu, zlosti, agrese, může ignorovat školu a přátele nebo mít konflikty v kolektivu.

Velmi často se objevují zdravotní problémy jako např. bolesti hlavy, břicha, zvracení, nespavost, špatné usínání.

Střední školní věk

Děti ve věku zhruba devíti až dvanácti let chápou rozvod, ale neakceptují jej. Začínají je bavit aktivity bez rodičů, zájmy, kroužky, kamarádi se dostávají do popředí – mohou odmítnout trávit čas s rodiči. Mohou též jednomu rodiči stranit, více potřebují hledat a označit viníka, což neznamená nutně odmítnutí jednoho z rodičů, ale spíše věku odpovídající reakci. Prožívají ztrátu iluzí, hněv, cítí se, jako když rodič neopouští druhého, ale je samotné. Využívají toho, že rodiče mají méně energie, snaží se získat nad rodiči kontrolu, manipulovat s nimi. Mohou cítit povinnost pečovat nebo podporovat citově nevyrovnaného rodiče na úkor svých vlastních zdrojů rovnováhy a energie (obrácení rolí). Mívají pocit, že musí být co nejdříve dospělí, pocit, že nebudou schopni dlouhodobého vztahu. Mohou se obracet k extrémním aktivitám a riskantnímu chování.

Období puberty

Ve věku 12 až 15 let mohou děti obviňovat jednoho nebo oba rodiče za rozvod. Mohou se chovat ovládací, prosazovat svoji vůli, požadovat, aby zůstaly u jednoho, nebo se přestěhovaly k druhému rodiči. Potřebují stále důslednou podporu rodičů, ale odmítají s nimi trávit stejné množství času než dříve. Problémy se projeví náladovostí, depresí, předváděním se, zhoršením prospěchu i chování ve škole, tíhnutím k alkoholu, drogám, sexuálními aktivitám nebo trvale opozičnímu chování. Vidí-li rodičovský konflikt a jejich vzájemné napadání, ztrácejí respekt k autoritě rodičů a přeneseně ke všem autoritám. Podle jejich vzoru překračují hranice, dělají si, co chtějí, probíhá rychlá deziluze.

Starší adolescence

Mezi 15 – 18 rokem se dospívající děti obracejí k vlastnímu životu, nezávislosti, zájmovým aktivitám, k problémům rodičů projevují malou toleranci. Potřebují péči a podporu, ale starosti rodičů je znechucují a unavují. Potřebují hovořit o tom, co cítí a prožívají ony samy, nikoliv rodiče. Jsou rády, když jsou rodiče spokojeni a šťastni, z přítomnosti nového partnera rodičů mají ale smíšené pocity – pokud by ho přijaly vřele, mohou to cítit jako zradu a nelояalitu k druhému rodiči. Známkou problémů jsou problémy s chováním a učením, útky z domova, problémy se zákonem všeobecně. Totéž platí částečně i pro předchozí věkovou kategorii.

4.2.Porozvodové uspořádání

Všichni rodiče si myslí, že jejich dítě netrpělo a že ty reakce, které se teď objevují, jsou pouze přechodné. Obecně věří domněnce, že děti jsou tak odolné, že se mohou lehce otřepat z jakékoliv krize, včetně rozvodu. Není tomu tak. Oběti traumatu mohou někdy fungovat zcela dobře v oblastech, které nemají s jejich traumatem žádnou spojitost. Podobně děti z rozvedených manželství mohou vynikat v řadě oblastí, avšak mohou v sobě nosit skryté problémy se sebehodnocením a s mezilidskými vztahy, které se nemusí projevit po řadu let. Dokonce i dětem z rozvedených manželství, kterým se podaří uniknout dlouhodobým problémům, to trvá tak dva roky, než znovu získají svoji psychickou rovnováhu. V této době jsou vystaveny celé řadě změn, které se zvětšují a zahrnují mnoho hledisek na život.(Warshak, 1996)

Výzkumy dokázaly, že přibližně každé čtvrté dítě z pěti touží po tom, aby se k sobě rodiče znovu vrátili. Rozvodem se totiž dá do pohybu řada nevítaných změn, které jsou překážkou při štěstí dítěte – otec se odstěhuje (v naší republice stále více než z 90 % svěřuje soud děti do péče matkám), matka stále nemá čas, protože musí více pracovat. Rodina se přestěhuje z domu a

z prostředí, které bylo dítěti známé do menšího bytu, rodiče na sebe křičí a hádají se ještě více. (Warshak, 1996)

Ale co na dítě působí nehlouběji podle Warshaka (1996), i když to nedává najevo sebemenším způsobem, je šokující vědomí, že láska netrvá věčně. Rodiče s dítětem nejsou navždy, jak si mylně myslelo. Jedna z nejdůležitějších jistot, se kterou děti počítají, je stálá přítomnost a ochrana jejich rodičů. Tohle všechno jim ale rozvod vezme. Zanechá akorát nedůvěru ve stálost lásky. To pak znevýhodňuje děti později v životě, když se začínají vyvíjet.

Závažnou otázkou v porozvodové situaci je ustanovení styků s otcem. Podle toho jak často se bude s dětmi vídat, zmírní nebo zhorší jejich trápení. Bude-li je vidět často a ve vztahu k nim bude spolehlivý, udrží s nimi úzký vztah, bude se o ně starat, ujistí děti, že ztráta lásky v jejich rodině se nerozšířila i na ně. (Warshak, 1996)

Dále uvádí, že asi pro 50 – 70 % dětí nezanechává rozvod žádné viditelné trvalé následky na psychickém vývoji. Přesto tu zůstává 30 – 50 % dětí, které trpí dlouhodobou pozorovatelnou škodou, jejichž stopy lze vystopovat až k rodičovskému rozvodu.

4.2.1 Rozdíly mezi výhradní péčí matky a otce

Psychické problémy dětí vyrůstajících **v péči matky** mohou mít různou podobu – např. nejistotu z hlediska sexuální role, omezení schopnosti vytvářet intimní vztahy, depresi, úzkost, nedostatečné sebeovládání. Téměř u všech emocionálních poruch se také objevuje nízká míra sebeúcty a sebehodnocení. (Warshak, 1996)

Sebeúcta je psychologická charakteristika, který by se dala též popsat jako reputace, kterou má člověk sám u sebe. Říká-li člověku vnitřní cit, že je osoba schopná a cenná, pak má sebeúctu vysokou a naopak. Když si uvědomíme okolnosti, které jsou nejpříznivější pro rozvoj zdravé sebeúcty,

snadno porozumíme, proč jsou děti z rozvedených rodin v tomto směru postiženy. Sebeúcta rozkvétá, když vztah rodičů k dětem je vztahem vřelé, chápající a pozitivní pozornosti. Pro rodiče, kteří procházejí rozvodem, jsou však tyto vlastnosti nedostatkem. Jsou příliš zahlceni svými starostmi, smutkem a hněvem. Po určitou dobu nejsou schopni reagovat na děti nejvhodnějším způsobem. Matky samoživitelky mají zvýšený sklon k hubování, kritizování a trestání svých dětí. Čím depresivnější je taková matka, tím obtížněji bude dětmi pozitivně zaujata. Může se od dětí odtáhnout, někdy se i ponořit do výru aktivit mimo domov, a to vše v úsilí zlepšit svůj trýznivý stav. Je samozřejmé, že čím dříve matka získá svoji původní emocionální rovnováhu a čím více je fyzicky a emočně dostupná, tím lépe se bude dětem dařit. (Warshak, 1996)

Děti, zejména ty mladší, nerozumějí depresím starších. Když se matka zdá nepozorná a neprojevuje svoje city k dítěti, mohou se děti domnívat, že udělaly něco, co jim matku vzdálilo. Podobně na sebe děti vztahují nepřítomnost otce, jakoby to byla jejich vina, že se rodiče rozvedli. Pocit hanby, který vyplývá z nízké sebeúcty, bývá často spojen s rozvodem. Pro děti to znamená, že jeho rodina není tak dobrá jako rodina úplná, a proto ani ono samo není dobré jako ostatní. Fakt, že nejsou jediní, kterým se to stalo, nic nezmění. (Warshak, 1996)

Sebeúcta úzce souvisí s pocitem, jak je **naplněna mužská či ženská role**. Vůbec nejvíc postižení bývají v tomto směru chlapci, kteří jsou deprivováni ve vztahu ke svým otcům. Platí to zejména, pokud rozvod proběhl v předškolním věku dětí. Totiž chlapec ve výhradní péči matky se cítí a jedná méně mužsky než chlapec, jehož rodiče se nerozvedli. Takoví chlapci si pak více hrají s holčičkami nebo mladšími chlapci, nevyhledávají vrstevníky, kteří mají otce doma. Chlapci ve výhradní péči matky se svému mužskému chování nevyhýbají záměrně. Oni by chtěli být jiný, ale nevědí jak, nebo jsou příliš nejistí a nemají odvahu to zkusit. Jsou velmi závislí na svých matkách a neví,

jak jednat s vrstevníky. To způsobí odmítání a ignorování. Důsledek je jasný – jsou velmi nešťastní, osamělí a mají pocit odcizení. (Warshak, 1996)

Podle Warshaka (1996) je proto velmi důležité, aby matka podporovala synův vztah k otci. Vyjádřením kladného postoje usnadní kontakt syna s otcem. Bohužel, realita to nepotvrzuje. Ve většině případů matka kritizuje otcovské kvality, omezuje setkávání apod. Akorát tím způsobí, že se chlapec stane plachým, nadměrně závislým a nejistým v pocitech své příslušnosti k mužskému pohlaví.

Pro svého syna může mnoho udělat i otec. Pokud se vynasnaží, aby byl se synem co nejvíce, a udrží úzký a vřelý vztah, zajistí tak identifikaci s jeho rolí. Je proto zřejmé, že i když se matka samoživitelka snaží být svým dětem matkou i otcem ze všech sil, některé věci takové matky svým synům dát nemohou. (Warshak, 1996)

Rodina a zejména rodiče předávají svým dětem určité vlastnosti a jistá přesvědčení, na nichž pak mohou budovat **úspěšné intimní vztahy**. Jsou to především přesvědčení o naší vnitřní ceně jako partnerů, důvěra v lásku toho druhého, dostatečné citové odpoutání od našich rodičů tak, abychom byli psychologicky k dispozici k úzkému vztahu s jiným dospělým, a schopnost účinně řešit konflikty, které v intimních vztazích nevyhnutelně vznikají. (Warshak, 1996)

Ústředním psychologickým úkolem adolescence a rané dospělosti je vytvoření vztahů k příslušníkům druhého pohlaví. Otcův zájem, podpora a dosažitelnost dávají synovi zřetelnou výhodu ve společenském styku se ženami. Šance mladého muže na úspěšnost jeho manželství je větší, těšil-li se vřelému a úzkému vztahu se svým otcem a viděl-li harmonický vztah mezi svými rodiči. (Warshak, 1996)

Je-li pro matky samoživitelky těžké dát svým synům sebedůvěru v mužské roli, pak je pro ně téměř nemožné vychovat dívky, které mají hlubší důvěru ve svoji atraktivnost vůči mužským partnerům. To je ve velké míře otec. Dojde-li k tomu, že otec nefunguje – ať svými postoji, chováním nebo

nedostatkem zájmu o dceru – pak je zvýšená pravděpodobnost, že dcera bude mít obavy a pochybnosti o své atraktivnosti jako ženské partnerky, bude mít pochyby, že by ji nějaký muž mohl milovat pro ni samu a může mít obecnou nedůvěru v muže. Bude také méně pravděpodobné, že najde uspokojení v lásce. (Warshak, 1996)

Zdá se, že jak muži, tak ženy z rozvedených rodin očekávají a obávají se, že jejich vlastní citový život i vztah selže. Rozvod tak může zanechat smutné **dědictví předávané z generace na generaci** (Warshak, 1996). Také tvrdí, že toto se např. promítá i do řešení konfliktů, které nutně vznikají. Děti se pozorně dívají, co jejich rodiče dělají s konfliktem. O mnoho let později, když musí řešit vlastní manželské potíže, čerpají z těchto raných zkušeností. Může to být i jeden z důvodů, proč děti z rozvedených rodin s větší pravděpodobností volí rozvod jako odpověď na své vlastní manželské problémy. Rozvod připraví děti o příležitost, aby zblízka pozorovaly, jak si dva dospělí úspěšně poradí s konfliktem. Není však vyloučeno, že i po rozvodu nemůžeme pro dítě modelovat situace, jak konflikty řešit úspěšně. Pokud má otec kontakt s dětmi, pak spolu rodiče musejí alespoň spolupracovat. Je důležité, aby toho byli schopni a snažili se vyhnout nadměrné zlobě. Jejich klidná komunikace po rozvodu může dítěti výrazně pomoci řešit partnerské konflikty v jeho budoucím životě.

Co se týká **citových stavů**, bezpochyby děti hodně ztrácejí. Kromě ztráty denního kontaktu s otcem obvykle vidí méně i svoji matku, která tráví více času v zaměstnání. Někdy dochází k úplnému přerušení kontaktu s některými příbuznými, jako např. s prarodiči z otcovy strany. Mohou také přijít o svůj důvěrně známý domov a jeho okolí, o školy, přátele a dokonce o domácí zvířata. (Warshak, 1996)

V rodinách s více než jedním dítětem dochází k situaci, že děti jsou připraveny o možnost trávit čas s jedním z rodičů o samotě. Sourozenci

společně navštěvují svého otce a také se jako skupina vrací ke své matce. Tato skutečnost není běžně známá či uvědomovaná. Děti ztrácejí pocit rodinné jednotky tak, jak ji znaly předtím. Zvláště stresující je, že rozvod otřese něčím, co děti považují za samozřejmé, totiž že rodiče budou stále někde na blízku. Mnohé děti dosáhnou po počátečním rozvodovém rozruchu znovu své rovnováhy a prožijí normální dětství. I když litují, nakonec se se svými ztrátami smíří, vyrovnají se s realitou rozvodu a přizpůsobí se reorganizaci rodiny, která nyní žije pod dvěma střechami, a také tomu, že je nyní v jejich životě více dospělých. Ovšem jsou i takové děti, kterým se přizpůsobit nepodaří. Rozvod v nich zanechává psychická zranění, která přetrvávají delší dobu. Jednou z varovných známek jsou **poruchy nálady**. Mohou mít podobu trvalého smutku a deprese, nadměrných obav a celkové úzkosti. Všeobecně platí, že čím větší ztráta pro dítě, tím je náchylnější k depresi, ať již v dětství nebo později v životě. Podobně jako jiná traumata trvale mění způsob, jakým děti přemýšlejí o světě a o svém životě. Nemohou-li se spolehnout na své rodiče (základnu svého pocitu bezpečí), nemohou se už pak spolehnout na nic. (Warshak, 1996)

Úzkost se objevuje v podobě psychosomatických problémů (např. časté bolesti, pro které není žádné vysvětlení). Toto může přejít až do podoby neurotických návyků (např. tiky, okusování nehtů apod.) nebo do formy specifického strachu. U některých dětí se vyvine velmi **silná separační úzkost**. Obávají se, že by mohly být ponechány o samotě nebo bez přítomnosti rodičů. Mohou se obávat, že je rodič opustí nebo že se rodičům něco stane. Ve většině případů lze dětskou úzkost zmírnit, zvládají-li rodiče svůj rozvod dospělým a civilizovaným způsobem. Děti se tím pádem přes krizi přenesou lépe. (Warshak, 1996)

Realita ovšem ukazuje, že v mnoha rodinách **síla konfliktů neslábne**. U dětí v takových rodinách je nejvyšší pravděpodobnost nástupu dlouhodobých psychologických problémů a své dětství budou považovat za ne příliš šťastné. Když se rodiče neustále hádají, ponižují druhého nebo proti němu bojují, často

nevnímají bolest, kterou to způsobuje jejich dětem. Přitom jednou z nejspolehlivěji prokázaných souvislostí ve výzkumech v dětské psychologii je škodlivý vliv nadměrného množství rodičovských konfliktů na děti. Když se rodiče navzájem podrážejí, pak děti nevědí, s kým se identifikovat, koho respektovat, komu věřit. Když rodiče ukáží, že při výchově dětí mohou spolupracovat i v případě, že spolu nemohou žít, mají jejich děti pocit, že jsou chráněny, což jim umožňuje, aby pokračovaly v identifikaci s oběma rodiči. (Warshak, 1996)

Velmi častým projevem, když se děti trápí, jsou **poruchy chování**. Krátce po rozvodu vzroste u dětí negativismus, impulzivita, agresivita a neposlušnost. K takovým projevům dochází doma i ve škole. Jak chlapci, tak dívky zlobí více v období krátce po rozvodu. U chlapců trvají déle. Podle výzkumů mohou tyto problémy přetrvávat i v době šesti let po porodu. Dva roky po rozvodu problémy průměrné dívky téměř zcela vymizí a její chování je stejné jako chování dívek z úplných rodin. (Warshak, 1996)

Závěrem je, že dívky ve výhradní péči matky prospívají nejméně do doby adolescence zřetelně lépe než chlapci, a to doma, ve škole i mezi vrstevníky. Chlapci jsou více zranitelní a to v několika směrech. Je zde větší pravděpodobnost, že budou nešťastní, depresivní a stažení do sebe. Hůře vycházejí se svými rodiči, učiteli a vrstevníky. Snáze se dostanou do rozporu se zákonem. Mají více nejistoty v otázce své sexuální identity. Mají potíže se soustředěním a při práci ve škole se méně snaží. Před adolescencí tedy hrají otcové mnohem větší roli v psychologickém vývoji synů než dcer. Dívkám se také připisuje větší pružnost, větší schopnost se vzpamatovat, chlapcům zase negativnější vliv rodičovského konfliktu. (Warshak, 1996)

Jen necelých 10 % dětí svěří soud do **výhradní péče otce**, a to jen tehdy je-li matka neschopná děti zabezpečit. Ale ani péče otce neušetří děti od

bolesti rozvodu. Reagují stejně jako děti ve výhradní péči matky. Podobně jako v rodině s matkou samoživitelkou i v rodině s výhradní péčí otce si většina dětí myslí, že situace před rozvodem byla jednoznačně lepší a ještě více jich doufá, že se rodiče dají opět dohromady. Ať dítě zůstane s kterýmkoli z rodičů, nahlíží skoro vždy na rozvod jako na nevíтанý zásah do svého života a druhý z rodičů chybí dětem stejně, ať jde o matku či o otce. (Warshak, 1996)

Pokud srovnáme některé charakteristiky dítěte ve výhradní péči otce a ve výhradní péči matky (míra smutku, deprese, úzkosti atd.), zjistíme, že psychický stav dětí žijících s otci je skoro srovnatelný s psychickým stavem dětí žijících pouze s matkou. Ovšem, jak jsem už dříve zmínila, některé děti se vyrovnají s rozvodem snáze než jiné. Záleží na celé řadě faktorů. V čem je ale podstatný rozdíl, je vliv pohlaví dítěte a pohlaví rodiče, kterému byl svěřen. Podle některých výzkumů se ukázalo, že děti ve výhradní péči rodiče stejného pohlaví (chlapci u otců a dívky u matek) se přizpůsobovaly po rozvodu rychleji a lépe než děti ve výhradní péči rodiče opačného pohlaví. Není tedy překvapením, že v rodinách s výhradní péčí matky mají dívky méně problémů než chlapci. Děti v takovémto uspořádání bývají zralejší, více společenské, více spolupracující a jsou samostatnější. Úzkost se u nich téměř neobjevuje, mají více sebeúcty a nejsou tak nároční. Tyto děti jsou více vyrovnané se sebou a s pohledem na svět. (Warshak, 1996)

Warshak říká, že naproti tomu u chlapců žijících ve výhradní péči matek a u dívek žijících ve výchově otců se projevila vysoká míra agresivity a poruch chování. U těchto dětí byla zjištěna nejnižší míra sebeúcty a byly nejméně společenské. Ostatními dětmi, zejména vrstevníky stejného pohlaví, byly častěji odmítány. Tyto děti se pohybují v začarovaném kruhu. Agresivní chování vede k odmítnutí ze strany vrstevníků, což způsobuje frustraci, která vede k dalšímu agresivnímu chování.

Patrně tou nejméně nutnou ztrátou způsobenou rozvodem, které se nedává důležitost, je zpřetrhání vztahů mezi dětmi a prarodiči z otcovy strany.

Matka, často zaslepena touhou, co nejdříve se z pouta k manželovi vymanit, nedovoluje svým dětem, aby se stýkali s jeho rodiči. Dojde-li k takové situaci, pak jde o velmi nešťastné řešení. Prarodiče mohou být totiž cennými pomocníky rozvedených rodin (Warshak, 1996). Podle MUDr. Vaníčkové prarodiče minimalizují stres dítěte při rozvodu rodičů. Babička a dědeček bývají i v poklidném životě rodiny útočištěm svých vnoučat, a bezpečným útočištěm se mohou stát právě v období rozvodového sporu. Rakovou roli mohou sehrát jenom velmi uvážení a vnímaví prarodiče.

Platí, že rozvod je záležitost rodičů a proto by prarodiče neměli aktivně vstupovat do rozvodového sporu a už vůbec neuzavírat jakoukoli koalici s jedním nebo druhým rodičem. Nestrannost je základní podmínkou. Prarodiče mohou v době rozvodu nejlépe osvědčit svoji pomoc svému dítěti a jeho partnerovi tak, že se stanou bezpečnou oporou pro vnoučata. Tím dávají vnoučatům jasný signál, že alespoň tady se nic nemění, že se na ně mohou vždy spolehnout. Důležité také je, aby děti viděly, že prarodiče neodsuzují ani jednoho z rodičů, ale naopak respektují skutečnosti, že se nevydařil pouze vztah. To nic neubírá na skutečnosti, že rodiče zůstávají zasazení do rámce, ve kterém byli svému dítěti představeni.

Prarodiče, kteří se stali oporou svým vnoučatům, by v nich měli podporovat vztah k oběma rodičům, případně k druhým prarodičům a postupně i nevlastním partnerům rodičů. Měli by jim vysvětlit, že jejich rodiče potřebují navázat nový vztah a dopředu je motivovat k tomu, aby se spolu s rodičem těšili na doplnění rodiny. Prarodiče tím, že nejsou osobně zaangażováni v rozvodovém sporu si mohou udržet nadhled, který jim dovolí lépe hodnotit situaci a nečiní jim problémy s dětmi rozmlouvat o tom, jak se rodiče měli rádi, jakou měli radost z narození dítěte, kde všude spolu byli, co jak kdy slavili apod. Tím prarodiče mohou posilovat životní příběh dítěte. V rozmlouvách pak mohou připomenout, co je ještě v životě čeká a čím může jejich život obohatit nový partner nebo noví partneři jejich rodičů a tím naznačují kontinuitu příběhu života dítěte s výhledem do budoucna. Tím zbavují dítě pochybností,

pocitů úzkosti a obav z budoucnosti a pomáhají mu pevně zakotvit v jeho rodině, i když rozdělené.

Tato role prarodičů je nezastupitelná a prarodiče by si dokonce neměli tuto příležitost nechat ujít. V dospělosti dítě ocení moudrost své babičky nebo dědečka a nikdy mu tuto „službu“ nezapomenou. Jednou pro vždy bude toto pouto sdělované bolesti a lásky lidí, kteří pro jednu generaci jsou dětmi, pro druhou pak rodiči pevná pouta po celý zbytek života.

Nyní už víme, že děti v péči rodiče opačného pohlaví mají problémy. V rozvedené rodině dochází také často ke smazání hranic mezi rolí rodič a dítě. Někteří rodiče s výhradní péčí, zejména když se cítí osamoceni, citově deprimováni či stresováni, se orientují na své děti a vyžadují jejich společenství, radu a útěchu. V důsledku toho se od dětí očekává, že budou jednat jako skuteční partneři (Warshak, 1996).

Posun role může být pro mladší děti velmi zatěžující. Jedním z důsledků je, že dítě neprožije bezstarostné dětství. Pokud rodiče spoléhají na to, že jim děti poskytnou podporu, určitě dojde k vzájemné frustraci. Děti totiž potřeby svých rodičů pravidelně uspokojovat nemohou. Tím se zvýší pocit méněcennosti a viny, na druhou stranu se sníží sebeúcta. Taková přesvědčení vedou akorát k tomu, že v dospělosti nebudou schopni udržet vztah s opačným pohlavím z důvodu své domnělé neschopnosti. (Warshak, 1996)

Warshak také namítá, že některé matky s výhradní péčí hledají citové zázemí u svých dcer a někteří otcové s výhradní péčí u svých synů. To je pravda. Dítě se stává psychologickou náhradou za manželského partnera, a proto je to ve většině případů dítě opačného pohlaví.

I když děti vyhoví některým citovým potřebám rodičů a zdá se, že tutu situaci zvládli bez větších problémů, projeví se to hlavně ve zpomalení jejich vlastního citového vývoje. Rodič, který bude trvat na dětské blízkosti dlouhou dobu, stěží podporuje jeho nezávislost. U dítěte se může objevit pocit, že citové připoutání k člověku mimo rodinu je něco jako zrada. Vyrosté z něj sice

dospělý člověk, ale nebude schopný milovat někoho jiného bez pocitů viny úzkosti. (Warshak, 1996)

4.2.2. Rodiče a jejich noví partneři

Matějček uvádí, že pokud se matka s rozvodem vyrovná (předpokládáme, že děti byly svěřeny do péče matky), je spokojená a má dobrou náladu, nic ji netíží a má to příznivý vliv na děti. Tento stav u matky většinou vyvolá nový partner. Na druhou stranu, mnohé výzkumy potvrdily, že i když je nový partner dětmi akceptován, stále upřednostňují svého biologického otce. Z toho plyne, že děti většinou nezapomínají tak lehce, jak si jejich matky představují a jak by si přály. (Matějček 2002)

Obecně lze říci, že nového partnera přijímají mladší děti pozitivněji než starší. Můžeme i říci, že dívky si lépe na nového partnera zvykají než chlapci. Podle Matějčka (2002) se nejvíce těžkostí nachází zpravidla v tzv. středním školním věku, tj. u chlapců přibližně od 9 do 13 let – a to zvláště tehdy, když chlapec žil v tomto období s matkou sám a v novém partnerovi nyní spatřuje nevítanou konkurenci.

Okolnosti, které ovlivňují kladné přijetí partnera je mnoho. Matějček vyzdvihuje jako nejzávažnější:

- Věk dětí a jejich pohlaví
- Spokojenost matky v novém partnerském vztahu
- Osobnost matky, její povaha a vztah k dětem
- Osobnost nového partnera
- Doba od rozvodu do příchodu matčina partnera do rodiny
- Názor vlastního otce a jeho postoj

Podíváme-li se na celou situaci očima dítěte a ne očima matky, která se k novému partneru citově upíná, znamená příchod nového člena rodiny značný zásah do jeho dosavadní identity. U mladších dětí, jak bylo již několikrát

zmíněno, navíc příchod nového člena rodiny vyvolává nejistotu, úzkost a napětí. Samozřejmě znovu podotýkám, že každé dítě je jiné. Jak tedy dítě připravit na tuto skutečnost? Nejdůležitější je, poskytnout mu dostatek času. Někdy se může zdát, zejména dospělým, že je ho až příliš. Pokud ale chceme, aby se s tím dítě co nejlépe vyrovnalo, spěchat se opravdu nevyplácí. (Matějček,)

Podle něj je dalším faktorem, který ovlivňuje dítě, vnučování. V žádném případě se nedoporučuje dítě rozmalovat a dělat vše, co mu na očích vidíme. V tomto případě by šlo o tzv. pseudolásku, která nemá nic společného s city.

Problém nastává i s oslovováním. Je jasné, že děti budou nového partnera oslovovat jinak na začátku a jinak, pokud se stane „novým tatínkem“. V žádném případě nebudeme děti nutit, aby mu říkaly od začátku „tati“. Volíme raději variantu křestního jména nebo velmi známého „strejdu“

Ať chceme či ne, nový partner přinese do rodinného klimatu příliv emocionality sexuální povahy. Objevují se doteky, líbání, něžné oslovování, smích. Na toto všechno bylo dítě z dřívější doby zvyklé od svého otce. Proto považuje takové chování u někoho „cizího“ za nepřípustné. U některých dětí vyvolá ochranné sklony a chtějí matku chránit nebo jsou uvedeni do takového zmatku, že se rozplácí. Matějček (2002) říká, že čím více je citová a erotická přízeň matky věnována někomu jinému, cizímu, tím větší vzniká obava u dětí ze ztráty citu a lásky k nim samým. Strach ze ztráty lásky matky se projevuje například i takovým chováním, jako je její soustavné „hlídání“, lpění na její neustálé fyzické přítomnosti, kontrolování každého jejího odchodu apod. Projevy vzájemné přízně jsou normální součástí zdravého rodinného života. Jen děti musí vždycky vědět, že to, jak se jeden k druhému chováme, je podloženo tím, co jeden ke druhému cítíme – že se totiž máme rádi a že máme rádi i je, své děti. Chování rodičů vlastních i nevlastních má životní jistotu děti posilovat, nikoli oslabovat.

V. PRAKTICKÁ ČÁST

5.1. Cíle výzkumu

Cílem výzkumu bylo zjistit organizaci citové vazby u dětí z rozvedených rodin a její porovnání s dětmi z rodin úplných pomocí interview BISK (viz příloha č. 2).

Každé interview posléze analyzovala Mgr. Zuzana Štefánková, která absolvovala speciální školení.

5.2. Hypotézy

Na základě teoretické části byly vymezeny tyto hypotézy:

H1: Předpokládáme, že děti z rozvedených rodin budou vykazovat jistější model citové vazby k primární osobě (pečující osoba-matka) než k druhému rodiči.

H2: Předpokládáme, že děti z rozvedených rodin budou více vystaveny afektivní zátěži než výchovné.

H3: Předpokládáme, že děti z rozvedených rodin budou celkově vykazovat více znaků nejistého modelu citové vazby než tomu bude u dětí z úplných rodin.

5.3. Popis metody

BISK (Das Bindungsinterview für späte Kindheit) – Interview o citové vazbě v pozdním dětství – bylo vytvořeno Peterem Zimmermannem a Hermannem Scheuerer-Englischem v Německu. Výzkum byl tedy založen na zatím nepublikovaném překladu Mgr. Zuzany Štefánkové (2004). Je určeno pro děti od 8 do 13 let. Po lehké úpravě lze použít i pro ranou adolescenci.

Cílem BISK je zachytit strukturu mentální reprezentace citové vazby a strategie vazbového chování u dětí (Štefánková, 2004). Analýza je prováděna na základě videozáznamu, který trvá přibližně 60 až 90 minut. Rodiče dítěte nejsou u rozhovoru přítomni. Témata jsou volena podle důležitosti k danému věku dítěte. Jsou pevně daná, ale abychom navodili pro dítě příjemnou atmosféru, přizpůsobujeme se jeho zájmům.

Podle vazbové relevance jsou témata dělena následovně (Štefánková, 2004):

o Centrální témata

- všechny situace, v kterých dítě prožívá strach, starost nebo bolest
- všechny situace, v kterých je dítě zklamáno nebo rozzlobeno
- dlouhý čas o samotě – především večer
- oddělení od rodičů nebo rodiny, jako např. pobyty v nemocnici
- návštěva lékaře
- ztráty

o Dodatečná témata

- ukládání do postele
- dítě něco provedlo
- otázka, jestli je možný tělesný kontakt
- péče, když je dítě nemocné
- obecná časová „dispozice“ rodičů
- mluvení o každodenních událostech

Tato metoda zjišťuje vnitřní model citové vazby jak z hlediska prezentace sebe a primární osoby, tak z hlediska specifických vzorců chování v situacích distresu.

Z jednotlivých škál, které BISK zjišťuje, byly pro výzkum vybrány:

1. Podporující versus nepodporující reprezentace primární osoby
2. Zátěž dítěte primární osobou
3. Strategie vazbového chování v zátěžových situacích - všeobecná vazbová strategie

Zde stručně popisují charakteristiku jednotlivých škál.

Podporující versus nepodporující reprezentace primární osoby

Tato škála slouží k zachycení (emocionální) přístupnosti primární osoby v případech, zejména pro děti zatěžujících (např. neúspěch, strach).

Následující kritéria vypovídají o míře podpory primární osoby (Štefánková, 2004)

- a) jestli a v jaké míře primární osoba vnímá a správně interpretuje, jak se dítě cítí,
- b) jestli primární osoba reaguje na dítě a jak citlivě to dělá,
- c) jestli primární osoba dokáže pomoci dítěti regulovat jeho negativní emoce tím, že ho uklidní a umožní mu nové zhodnocení situace (ale nevnutí mu ho), a nebo zprostředkuje dítěti jistotu jiným způsobem.

Dané informace se posuzují i podle toho, nakolik dítě od primární osoby očekává, že mu poskytne útěchu a emocionální jistotu, když ji potřebuje.

Každý rodič se hodnotí zvlášť. Škála je pětibodová, hodnocena body 1 až 5, přičemž 1 znamená, že osoba není podporující a 5 je velmi podporující a přístupná.

Škála reprezentace primární osoby

5 – primární osoba je velmi podporující a přístupná

Ve všech situacích se dítěti zdá rodič citlivý, přístupný a podporující. Na druhou stranu rodiče o svém dítěti přemýšlí a v daném okamžiku ví, jak se dítě cítí. Reagují na kritiku dítěte a negativní emoce dítěte.

4 – primární osoba je podporující

V některých případech už dítě nehodnotí rodiče jako citlivé, přístupné a podporující, ale stále převažují situace, kdy tomu tak je.

3 – primární osoba je ve stejné míře podporující a nepodporující

V centrálních tématech jsou stejným podílem zastoupeny jak podporující, tak nepodporující zážitky. Toto ohodnocení získá i pozitivní výpověď, která je příliš nejasně a krátce vyprávěna.

2 – primární osoba je sotva podporující

Z centrálních témat vyplývá, že dítě vidí své rodiče jako sotva podporující nebo převážně nepodporující. Nevykazuje žádnou jistotu, kterou mu rodič má poskytovat. Časté mohou být i příliš krátké odpovědi, kladení otázek. Nebo dítě popisuje rodiče jako podporujícího, ale pro nedostatečnost příkladů, na kterých je emocionalita a podpora poznat, a proto je ohodnocena takto.

1 – primární osoba není podporující

Žádná situace v rozhovoru není ohodnocena kladně. Dítě rodiče popisuje jako nereagující na jeho potřeby, nemající zájem o jeho city a nesnaží se mu v zátěžových situacích pomoci. Tato hodnota bývá i v případech, kdy rodiče dítě pasivně či aktivně odmítají. Dítě od nich nemůže očekávat útěchu ani jistotu. Pokud je rodič pozitivně popsán pouze v jednom z centrálních témat, bývá ohodnocen opět touto hodnotou.

Zátěž dítěte primární osobou

Tato škála zkoumá, jakým způsobem dítě vidí aktivní zátěž, kterou způsobují rodiče svým chováním. Cílem škály je charakterizovat ty citové vazby, ve kterých rodiče indukují v dětech emocionální zátěž – buď při nedostatečné emocionální podpoře nebo i přes ní (Štefánková, 2004) Škála je opět pětistupňová.

Zátěž dítěte chováním rodiče dělíme na dvě hlavní formy:

a) Výchovná zátěž

Popisuje převládání výchovných nároků nad skutečnými potřebami dítěte. Dítě je zatěžováno výchovnými postupy, může se objevit i zneužívání. To vyvolává u dítěte strach a svůj hněv musí skrývat. Rodiče pro něj neznamení jistotu.

Rozlišujeme dvě roviny rodičovské dominance:

A. *Výchovně-restriktivní rovina*

Rodiče děti nadměrně přísně trestají. Může jít až o tělesné tresty nebo zneužití. Tvrdě prosazují své očekávání a nároky.

B. *Výchovně-emocionální rovina*

Tlak na dítě je vyvíjen skrz emoce. Rodič tím dosáhne toho, že se dítě chová tak, jak on chce. Jedná se o vyhrožování, že dají dítě pryč apod.

b) Afektivní zátěž

Rodiče opět upřednostňují své afektivní potřeby před dětskými. Dítě je velmi zatěžováno emocionálně. Dochází tak k převrácení rolí, čímž dojde k porušení funkce rodiče. Dítě v popisovaných situacích neoznačuje rodiče jako podporující. Naopak stává se pro rodiče oporou. Ti ho zatěžují svými problémy, proto je nuceno chovat se jako dospělý, tudíž nereaguje hněvem nebo sebepotvrzováním vůči rodiči.

Škála zátěže primární osobou

5: Dítě popisuje minimálně dva pravidelně se opakující zatěžující způsoby chování rodičů.

4: Rodiče zatěžují dítě pravidelně jedním způsobem chování. Tímto stylem chování se rodiče k dítěti chovali v minulosti, ale jeho vliv je patrný i v současnosti.

3: Dítě popisuje minimálně 2 konkrétní situace, v nichž rodiče svým chováním nebo výroky dítě psychicky či tělesně zatěžovali. Dítě líčí dva různé způsoby zátěže, z kterých jenom jedna se vyskytla více než jednou.

2: Dítě líčí jednu konkrétní situaci, kdy ho rodiče zatěžovali. Častost není dána přesně. Hovoří také, že jednou bylo vystaveno zátěži způsobené rodičem již dříve, ale už dítě neovlivňuje, nezanechává žádné trauma.

1: Dítě nesděljuje žádné aktivní způsoby chování rodiče, který by ho tělesně nebo duševně zatěžovaly.

Strategie vazbově-orientovaného chování v zátěžových situacích

Hodnocení je prováděno ve dvou rovinách. V 1. kroku se hodnotí strategie ve specifických situacích na tří bodové škále. V 2. kroku se berou v úvahu všechny situace a hodnotí se obecné strategie vazbového chování na pěti bodové škále. Ve všech škálách se posuzují strategie v souvislosti mezi „orientací na vztahy“ a „neorientací na vztahy“.

Tato strategie obsahuje dvě škály – škála specifické emocionální vazbově-orientované strategie nebyla ve výzkumu použita, proto ji nebudu podrobněji popisovat. Využili jsme škálu **všeobecné vazbové strategie**.

Pětistupňová škála hodnotí celkově všechny výpovědi dítěte. Je to shrnující globální hodnocení a není vytvořeno jako průměr jednotlivých

kategorií. Všeobecná vazbová strategie se nespécifikuje pro každou primární osobu zvlášť, protože zpravidla děti líčí v interview rodiče málo diferencovaně.

5 – neustále orientovaná na vztah (vztahově-orientovaná)

Dítě líčí výlučně vztahově orientované strategie chování při emocionální otěži. Kromě vztahově orientovaných strategií může být referováno v jedné oblasti, že dítě jde při problému jenom někdy k rodiči, tzn. Relativizovaná strategie.

Děti s touto škálovou hodnotou vykazují také naprosto samostatné emočně-regulační strategie. Tzn. Děti vypráví, že při emocionální zátěži nevyhledávají pomoc u rodiče. Přitom ale potvrzují, že tato situace je pro ně zvládnutelná, a proto nepředstavuje už pro ně vazbově-relevantní situaci.

4 – převážně orientovaná na vztah

Dítě líčí při emocionální zátěži více vztahově orientovaných strategií než vyhýbavých, nejasných nebo omezených.

3 - ambivalentní (nejasná – měnící se)

Rozlišujeme dva rozdílné typy vazbového chování:

A. Nejasná strategie

Dítě vyjadřuje u většiny výpovědí o chování při emocionální zátěži omezení jejich platnosti přes slova jako: „někdy, z času na čas, možná...“ Přitom uvádí dítě maximálně jednu čistě vazbově-orientovanou nebo vyhýbavou strategii.

B. Střídání strategií v závislosti od situací nebo emocí

Po dobu rozhovoru dítě uvádí zhruba stejný počet vyhýbavých a vazbově-relevantních strategií, takže celkový dojem nehovoří ani pro převážně vazbově-orientovanou strategii ani převážně vyhýbavou.

Dítě líčí skoro ve všech odpovědích, že někdy hledá pomoc u primární osoby v zátěžové situaci, ale někdy také ne, ale nezdůvodňuje to.

2 – spíše vyhýbavá

Dítě líčí převážně vyhýbavé strategie chování při emocionální zátěži. Uvádí alespoň jednu emoci nebo situaci, při které omezeně hledá podporu u rodiče. Může se jednat i o jednu vazbově-orientovanou strategii, která však v celkovém vzorci nepřevládá.

1 – neustále vyhýbavá

Dítě líčí převážně vyhýbavé strategie chování při emocionální zátěži. Řekne maximálně jednu situaci, v které uvádí, že vyhledalo podporu rodiče. Pokud dítě uvádí vazbově-orientované strategie, ale neuvádí příklady nebo příkladem strategii vyvrací, bývá ohodnocena také touto hodnotou.

Aplikace metody

Výzkum metodou BISK byl součástí výzkumného projektu, který je realizován Katedrou pedagogiky a psychologie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity. Zúčastnily se tyto základní školy z Českých Budějovic: ZŠ Rožnov, ZŠ Máj II., ZŠ a ZUŠ Vltava, ZŠ J. Š. Baara, ZŠ a MŠ T. G. Masaryka.

V 5. až 8. třídách byly rozdány informační dopisy, které děti předaly rodičům (Příloha č. 1). Ti se pak v případě zájmu obraceli na Mgr. Zuzanu Štefánkovou, která dojednávala termíny interview. Provádělo se zejména v budově Pedagogické fakulty v Dukelské ulici a ve Středisku výchovné péče v Českých Budějovicích.

Každý rozhovor se s dítětem prováděl individuálně bez přítomnosti rodičů. Častým dotazem dětí bylo, zda rozhovor natáčený kamerou uvidí i rodiče. Ujistění, že je vše anonymní, svědčí o větší otevřenosti.(Příloha č. 3)

Popis vzorku

Vzorek použitý v této diplomové práci čítá 20 dětí. Vzhledem k tomu, že dětí z rozvedené rodiny bylo pouze 10, dotvořila jsem druhou skupinu z úplných rodin podle věku a pohlaví první skupiny. Každou skupinu tvoří 8 dívek a 2 chlapci ve věku 10 až 13 let.

Analýza výsledků

Výsledky analýzy jednotlivých rozhovorů byly dány do přehledné tabulky (viz Příloha č. 4). Údaje byly dále zpracovány v programu Microsoft Excel.

V tabulkách je uváděna frekvence hodnoty, procento a kumulativní procento, maximální a minimální hodnota, aritmetický průměr.

Zde je seznam značek, které jsou použity v tabulkách:

Pohl - pohlaví dítěte

Rep.M – reprezentace matky

Rep.O – reprezentace otce

Strategie – všeobecně vazbová strategie

ZMA. – zátěž matky afektovaná

ZOA. – zátěž otce afektovaná

ZME. – zátěž matky výchovně-emocionální

ZOE. – zátěž otce výchovně-emocionální

ZMR. – zátěž matky výchovně-restriktivní

ZOR. – zátěž otce výchovně-restriktivní

ZMC. – zátěž matky celková

ZOC. – zátěž otce celková

MAX – maximální dosažená hodnota

MIN – minimální dosažená hodnota

% - procentuální vyjádření četnosti hodnoty

Kumulativní % - procentuální součet od první hodnoty k poslední

Frekvence – četnost hodnoty

Průměr – průměrná hodnota 70

Zpracování údajů z BISK

Tato kapitola popisuje jednotlivé výsledky získané z výzkumu vhodné pro tuto diplomovou práci. Každá škála, kterou jsme použili je zpracována do tabulky a následně slovně vyhodnocena.

Reprezentace primární osoby

Škála

- 1 - primární osoba není podporující
- 2 – primární osoba je sotva podporující
- 3 – primární osoba je ve stejné míře podporující a nepodporující
- 4 – primární osoba je podporující
- 5 – primární osoba je velmi podporující a přístupná

Reprezentace matky

Tabulka 1a: Reprezentace matky v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulativní %
2	2	20	20
3	3	30	50
4	4	40	90
5	1	10	100

Tabulka 1b: Reprezentace matky v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	Frekvence	%	Kumulativní %
1	1	10	10
2	3	30	40
3	1	10	50
4	3	30	80
5	2	20	100

Tabulka 1c: Hraniční a průměrné hodnoty reprezentace matky

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	5	5
MIN	2	1
PRŮMĚR	3,4	3,2

Z tabulky je patrné, že děti z úplné rodiny vnímají v průměru matku jako více podporující. Rozdíl je ovšem tak malý, že reprezentaci matky můžeme v obou rodinách považovat za stejnou. Průměrná hodnota 3 také naznačuje, že matka je ve stejné míře podporující i nepodporující. Neobjevila se ani jedinou hodnota 1 (viz tabulka 1a). Je zajímavé, že hodnotu 2 v úplné rodině zaznamenali oba chlapci. U dětí z rozvedené rodiny se nejvíce objevovaly hodnoty 2 a 4, obě z 30 % (viz tabulka 1b).

Reprezentace otce

Tabulka 2a: Reprezentace otce v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulativní %
1	1	10	10
2	3	30	40
3	1	10	50
4	4	40	90
5	1	10	100

Tabulka 2b: Reprezentace otce v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	Frekvence	%	Kumulativní %
1	6	60	60
2	4	40	100

Tabulka 2c: Hraniční a průměrné hodnoty reprezentace otce

	Úplná	Rozvedená
MAX	5	2
MIN	1	1
PRŮMĚR	3,1	1,4

V tabulce je viditelný velký rozdíl v průměrech. Děti z rozvedené rodiny vidí svého otce jako nepodporujícího. Nízký průměr je dán hodnotami v tabulce 2b. V úplné rodině se nejčastěji objevují hodnoty 2 a 4, otec je tedy v průměru ve stejné míře podporující jako nepodporující.

Zátěž primární osobou

Škála

- 1- žádná zátěž
- 2- jedna zátěž se objevila, ale není častá
- 3- dvě zátěžové situace nastaly, ale jen jedna vícekrát
- 4- jeden způsob zátěže se opakuje pravidelně
- 5- minimálně dvě zatěžující situace se opakují pravidelně

Afektivní zátěž - Matka

Tabulka 3a: Afektivní zátěž matky v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulativní %
1	4	40	40
2	3	30	70
3	1	10	80
4	2	20	100

Tabulka 3b: Afektivní zátěž matky v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulat. %
1	4	40	40
2	1	10	50
3	2	20	70
4	2	20	90
5	1	10	100

Tabulka 3c: Hraniční a průměrné hodnoty afektivní zátěže matky

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	4	5
MIN	1	1
PRŮMĚR	2,1	2,5

V úplné rodině opět vidíme absenci hodnoty 5 (viz tabulka 3a). Jen jedno dítě(chlapec) je v rozvedené rodině zatížený pravidelně (viz hodnota 5 v tabulce 4b) V obou rodinách se nejčastěji vyskytla hodnota 1, a to ze 40 %. Neúplná rodina má nejvyšší průměr ze všech zátěží i přesto, že hodnota 1 se objevila 4krát(viz tabulka 3b).

Afektivní zátěž – Otec

Tabulka 4a: Afektivní zátěž otce v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulativní %
1	4	40	40
2	4	40	80
3	2	20	100

Tabulka 4b: Afektivní zátěž otce v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulativní %
1	4	40	40
2	2	20	60
3	3	30	90
4	-	-	-
5	1	10	100

Tabulka 4c: Hraniční a průměrné hodnoty afektivní zátěže otce

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	3	5
MIN	1	1
PRŮMĚR	1,8	2,2

Afektivní zátěž otce je v průměrných hodnotách viditelně menší než zátěž matky (tabulka 4c). V obou rodinách zcela chybí hodnota 4 (viz tabulky 4a a 4b). Hodnota 5 se vyskytuje pouze jednou, a to v rozvedené rodině, opět u stejného chlapce jako v tabulce 3b. V úplné rodině pociťuje minimální zátěž 80 %, kdežto v neúplné 60 %.

Výchovně - emocionální zátěž – matka

Tabulka 5a: Výchovně-emocionální zátěž matky v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	Frekvence	%	kumulativní %
1	6	60	60
2	2	20	80
3	-	-	-
4	1	10	90
5	1	10	100

Tabulka 5b: Výchovně-emocionální zátěž matky v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	5	50	50
2	2	20	70
3	1	10	80
4	-	-	-
5	2	20	100

Tabulka 5c: Hraniční a průměrné hodnoty výchovně-emocionální zátěže matky

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	5	5
MIN	1	1
PRŮMĚR	1,9	2,2

V obou rodinách se nejvíce objevuje hodnota 1 (viz tabulky 5a a 5b). Hodnota 5 je opět u chlapce z rozvedené rodiny, kterého jsem už zmínila u tabulky 3b a 4b. Rozdíl mezi výchovně-emocionální zátěží je v obou rodinách minimální. Pravidelnou zátěž pocítuje 20 % z každé rodiny. Celkově tedy 55 % dětí necítí zátěž vůbec.

Výchovně–emocionální zátěž – otec

Tabulka 6a: Výchovně-emocionální zátěž otce v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	7	70	70
2	2	20	90
3	1	10	100

Tabulka 6b: Výchovně-emocionální zátěž otce v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	6	60	60
2	3	30	90
3	1	10	100

Tabulka 6c: Hraniční a průměrné hodnoty výchovně-emocionální zátěže otce

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	3	3
MIN	1	1
PRŮMĚR	1,4	1,5

Z této tabulky není patrný téměř žádný rozdíl. V žádné rodině se nevyskytuje hodnota 4 a 5. Nejčastěji se objevuje hodnota 1, která v obou případech tvoří více jak 50 %.

Výchovně–restriktivní zátěž – matka

Tabulka 7a: Výchovně–restriktivní zátěž matky v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	2	20	20
2	6	60	80
3	1	10	90
4	1	10	100

Tabulka 7b: Výchovně–restriktivní zátěž matky v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	2	20	20
2	5	50	70
3	2	20	90
4	1	10	100

Tabulka 7c: Hraniční a průměrné hodnoty výchovně–restriktivní zátěže matky

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	4	4
MIN	1	1
PRŮMĚR	2,1	2,2

V tabulce opět vidíme nepatrný rozdíl v průměrech. Hodnota 5 zde vůbec není a hodnota 4 je v obou případech zmíněna jen v 10 %. Z toho lze usuzovat, že matky při výchově nadměrné tresty nepoužívají. Frekvence

hodnoty 1 je v úplné i neúplné rodině shodná, tedy 10 %. Nejčastější hodnotou je 2 (viz tabulky 7a a 7b), zátěž se objevuje, ale ne často.

Výchovně–restriktivní zátěž – otec

Tabulka 8a: Výchovně–restriktivní zátěž otce v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	3	30	30
2	5	50	80
3	1	10	90
4	-	-	-
5	1	10	100

Tabulka 8b: Výchovně–restriktivní zátěž otce v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	5	50	50
2	3	30	80
3	2	20	100

Tabulka 8c: Hraniční a průměrné hodnoty výchovně–restriktivní zátěže otce

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	5	3
MIN	1	1
PRŮMĚR	2,1	1,7

Pouze v této tabulce průměr z úplné rodiny převýšil ten z rozvedené. Otec v úplné rodině bývá v trestání dětí přísnější. V obou případech zcela chybí hodnota 4. V úplné rodině se hodnota 5 (viz tabulka 8a) objevila jedenkrát, a byla zjištěna u chlapce. Vyšší výchovně–restriktivní zátěž u otce nezaznamenalo 80 % dětí z obou rodin.

Celková zátěž – matka

Tyto maximální a minimální hodnoty byly zjištěny po sečtení jednotlivých zátěží. Proto tedy platí, čím menší číslo, tím lepší.

Tabulka 9a: Celková zátěž matky v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
3	1	10	10
4	2	20	30
5	3	30	60
6	1	10	70
7	1	10	80
8	-	-	-
9	-	-	-
10	1	10	90
11	-	-	-
12	1	10	100

Tabulka 9b: Celková zátěž matky v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
4	4	40	40
5	-	-	-
6	1	10	50
7	2	20	70
8	-	-	-
9	-	-	-
10	1	10	80
11	1	10	90
12	1	10	100

Tabulka 9c: Hraniční a průměrné hodnoty celkové zátěže matky

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	12	12
MIN	3	4
PRŮMĚR	6,1	6,9

Z této tabulky je patrné, že žádné dítě nedosáhlo maximální hodnoty 15 (tedy ve všech zátěžích nebyla hodnota 5). Hodnotou 12 v rozvedené rodině byl označen chlapec, kterého zmiňuji v předešlých tabulkách. Zdá se, že je velmi zatěžován jak výchovně, tak emociálně. Z celkového počtu 20 dětí je 5 výrazně zatěžováno. V rozvedené rodině je to celkem 30 % (viz tabulka 9b-hodnoty 10, 11, 12).

Z celkových průměrů plyne, že v případě matky jsou více zatěžovány děti z rozvedených rodin.

Celková zátěž – otec

Tabulka 10a: Celková zátěž otce v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
3	2	20	20
4	2	20	40
5	3	30	70
6	1	10	80
7	-	-	-
8	1	10	90
9	-	-	-
10	1	10	100

Tabulka 10b: Celková zátěž otce v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
3	2	20	20
4	1	10	30
5	3	30	60
6	1	10	70
7	2	20	90
8	-	-	-
9	1	10	100

Tabulka 10c: Hraniční a průměrné hodnoty celkové zátěže otce

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	10	9
MIN	3	3
PRŮMĚR	5,3	5,4

V celkové zátěži otce jsou 3 děti z celkového počtu výrazně zatěžovány. Hodnota 10 byla opět zjištěna u chlapce. Průměrné hodnoty celkové zátěže ze strany otce se v podstatě neliší.

Všeobecná vazbová strategie

Škála

- 1 – neustála vyhýbavá
- 2 - spíše vyhýbavá
- 3 - ambivalentní (nejasná – měnící se)
- 4 – převážně orientovaná na vztahy
- 5 – neustále orientovaná na vztah (vztahově-orientovaná)

Tabulka 11a: Všeobecná vazbová strategie v úplné rodině

Úplná rodina			
Hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	2	20	20
2	1	10	30
3	4	40	70
4	3	30	100

Tabulka 11b: Všeobecná vazbová strategie v rozvedené rodině

Rozvedená rodina			
hodnota	frekvence	%	kumulativní %
1	2	20	20
2	2	20	40
3	1	10	50
4	4	40	90
5	1	10	100

Tabulka 11c: Hraniční a průměrné hodnoty všeobecné vazbové strategie

Hodnota	Úplná	Rozvedená
MAX	4	5
MIN	1	1
PRŮMĚR	2,8	3

V úplné rodině zase vidíme absenci hodnoty 5-orientace na vztah. Zajímavé je, že v úplné rodině 30 % tvoří děti, které používají vyhýbavou strategii chování při zátěži, a stejný počet je naopak orientován na vztah. Jen 10 % vyhledává nebo nevyhledává primární osobu při zátěži, což je stejné v obou skupinách. V rozvedené rodině je naopak 50 % dětí orientováno na vztah. Avšak v průměrné hodnoty se nepatrně liší, proto můžeme obě rodiny považovat za přibližně shodné.

5.4. Souvislosti mezi výsledky a ověřování hypotéz

Porovnání reprezentace matky a otce z rozvedené rodiny

Tabulka 12a: Reprezentace matky a otce z rozvedené rodiny (v %)

Hodnota	Matka	Otec
1	10	60
2	30	40
3	40	-
4	30	-
5	20	-

Tabulka 12b: Hraniční a průměrné hodnoty reprezentace matky z rozvedené rodiny

Hodnota	Matka	Otec
MAX	5	2
MIN	1	1
PRŮMĚR	3,2	1,4

Tabulky hodnotí reprezentaci matky a otce z rozvedené rodiny. Na první pohled je patrné, že matka má více než dvojnásobně vyšší průměr než

otec. I v procentuálním vyjádření celých 40 % dětí považuje matku za podporující, ale pro 100 % dětí je otec nepodporující. Odchod otce z rodiny má zřejmě na reprezentaci otce velký vliv. Hypotéza H1 se nám tedy potvrdila.

Porovnání afektivní a výchovné zátěže

Tabulka 13a: Porovnání afektivní a výchovné zátěže u rozvedených rodičů

Hodnota	Afektivní*		Vých-em.*		Vých-res.*	
	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec
1	40	40	50	60	20	50
2	10	20	20	30	50	30
3	20	30	10	10	20	20
4	20	-	-	-	10	-
5	10	10	20	-	-	-

* údaje v %

Tabulka 13b: Hraniční a průměrné hodnoty afektivní a výchovné zátěže u rozvedených rodičů

Hodnota	Afektivní		Vých-em.		Vých-res	
	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec
MAX	5	5	5	3	4	3
MIN	1	1	1	1	1	1
Průměr	2,5	2,2	2,2	1,5	2,2	1,7

Pokud budeme počítat hodnoty 1 a 2 za minimálně zatěžující a hodnoty 4 a 5 za pravidelně zatěžující, z tabulky vidíme, že převládá afektivní zátěž (zejména u matky). Má také nejvyšší průměr ze všech zátěží. Nárůst o přibližně 10 % se projevil i ve výchovných zátěžích. Z toho můžeme usuzovat, že po ztrátě partnera matka vyvíjí na děti větší tlak tím, že změní jeho roli v rodině. Z dítěte se stává partner.

Nejvyššího průměru dosáhl také otec. Po srovnání údajů s úplnou rodinou v procentech, zjistíme, že i otci se zvýšila afektivní zátěž, ale výchovné zátěže zůstaly stejné.

Hypotéza 2 potvrdila, že děti v rozvedené rodině jsou více zatěžovány afektivně než výchovně.

Porovnání znaků citové vazby v úplné a rozvedené rodině

Tabulka 14a: Všeobecná vazbová strategie v úplné a rozvedené rodině (v %)

Hodnota	Úplná	Rozvedená
1	20	20
2	10	20
3	40	10
4	30	40
5	-	10

Tabulka 14b: Hraniční a průměrné hodnoty všeobecné vazbové strategie v rozvedené rodině

Hodnota	úplná	rozvedená
MAX	4	5
MIN	1	1
Průměr	2,8	3

Porovnáním výsledků zjistíme, že celých 50 % dětí z rozvedené rodiny je převážně orientováno na vztah při emocionální zátěži. Největší rozdíl je patrný u hodnoty 3, kdy dítě vyhledává nebo nevyhledává rodiče při zátěži. 10 % u rozvedené rodiny nejspíše signalizuje, že dítě se v případě potřeby může obrátit pouze na jednoho rodiče. V úplné rodině se strategie jeví jako ambivalentní, kdežto v rozvedené jako spíše vyhýbavá.

Z průměrných hodnot je patrné, že se obě skupiny liší jen minimálně.

Tabulka 15a: Reprezentace matky a otce v úplné a rozvedené rodině (v %)

Hodnota	Matka		Otec	
	úplná	rozvedená	úplná	rozvedená
1	-	10	10	60
2	20	30	30	40
3	30	40	10	-
4	40	30	40	-
5	10	20	10	-

Tabulka 15b: Hraniční a průměrné hodnoty reprezentace matky a otce z úplné a rozvedené rodiny

Hodnota	Matka		Otec	
	úplná	rozvedená	úplná	rozvedená
MAX	5	5	5	2
MIN	2	1	1	1
Průměr	3,4	3,2	3,1	1,4

Podle údajů v tabulce je matka v obou případech z 50 % podporující, rozdíl je v hodnotách 1 a 2, kdy v rozvedené rodině celých 40 % dětí vidí matku jako nepodporující.

U otce vidíme velký rozdíl. Děti v úplné rodině také z 50 % ohodnotili otce jako podporujícího. V rozvedené rodině, těchto hodnot nenabyl vůbec. Všechny děti, tedy ze 100 % považují otce za naprosto nepodporujícího. V průměrných hodnotách nejvíce vybočuje otec z rozvedené rodiny. Ostatní průměry se téměř neliší.

5.5. Diskuze a shrnutí

V současné době se výzkumům zabývajících se rozvedenými rodinami věnuje velká pozornost. Je staticky prokázáno, že každé páté dítě žije v rozvedené rodině. Svůj výzkum jsem měla možnost porovnat s předběžným výzkumným sdělením Mgr. Zuzany Štefánkové zabývající se restandardizací metody BISK, která zkoumá citové vazby v rané adolescenci v České republice. Zjistila jsem, že naše výsledky se shodují v tom, že děti v rané adolescenci považují matku za podporující i nepodporující, kdežto otce považují za méně podporujícího než matku. Dále lze konstatovat, že výsledky poukazují na nižší míru podpory rodičů.

Na začátku praktické části byly stanoveny tři hypotézy. První z nich, hypotéza H1 se nám potvrdila tím, že u průměrných hodnot analýzy výsledků je hodnota u matky více než dvojnásobná. Hypotézou H2 se nám potvrdilo, že

děti v rozvedené rodině jsou více zatěžovány afektivně než výchovně, jak u matky, tak i otce.

U poslední hypotézy H3 se mi prokázalo, že vazbová strategie je u dětí z rozvedených rodin spíše vyhýbavá. Reprezentace matky je vždy vyšší než u otce, ale jaký vliv má na reprezentaci otce jeho odchod z rodiny po rozvodu již nebylo možné bez dalších hlubších statistických analýz zcela potvrdit. Díky tomu, nemůžeme potvrdit ani vyvrátit, zda jde o nejistý model citové vazby.

Chtěla bych podotknout, že vzhledem k nízkému počtu dětí a převládání počtu dívek, nemůžeme výsledky mého výzkumu považovat za všeobecně platné.

Výsledky, použité v praktické části, sloužily k popsání charakteristiky organizace citové vazby k rodičům u dětí z rozvedených a úplných rodin.

Na základě těchto výsledků jsme zjistili, že reprezentace rodičů z úplné rodiny je výrazně vyšší. Matka si svoji reprezentaci po rozvodu ponechává, ale polovina dětí už ji nevidí jako podporující.

Další poznatkem, který potvrdil naši domněnku, je míra afektivní zátěže v rozvedené rodině. Po rozvodu se výrazně zvyšuje jak u matky tak u otce. Výchovná zátěž se jako problém v porozvodovém uspořádání nepotvrdila.

VI. ZÁVĚR

Můžeme konstatovat, že dobré vztahy v rodině a citová vazba dítěte k rodičům je základem dobrého fungování rodiny, ale především správného vývoje dítěte. Je jednoznačně prokázáno, že v úplné rodině se správně fungujícími rodiči, má dítě možnost prožít bezproblémové dětství, ve kterém jsou mu poskytovány pevné základy pro jeho budoucí život. Tím je myšlena správná výchova rodičů, kteří dítěti poskytují především lásku a rozvíjí poznání základních společenských norem a hodnot. Dítě, které vyrůstá v úplné rodině, má také možnost lépe si vytvořit náhled na okolní svět a rozvíjet své schopnosti. Při svém jednání je stále pod kontrolou rodičů, kteří nad ním drží tzv. „ochrannou ruku“. Dítě se tak cítí v bezpečí, které je pro něj velmi důležité kvůli jeho pozdějšímu rozhodování a navazování vztahů.

Lze také říci, že stejná pravidla platí i pro děti z neúplných rodin. Tyto děti mají mnohdy nelehkou pozici v tom, že nemohou být s oběma rodiči najednou a nedokáží tak vypořádat, jak rodiče řeší různé situace, problémy a konflikty. I z těchto situací dítě získává cenné poznatky, které poté využívá ve své dospělosti. Všeobecně můžeme říci, že dítě je odraz či kopie svých rodičů.

Děti z rozvedených rodin se dle výzkumů často fixují na jednoho z rodičů. Většinou se jedná o rodiče, který má dítě ve své péči. Už samotný rozvod i průběh veškerých náležitostí (např. odstěhování jednoho z rodičů, určení opatrovnictví) je pro děti velmi deprimující, a to zejména u dětí školního věku.

VII. POUŽITÁ LITERATURA

HELUS, Z.: *Sociální psychologie pro pedagogy*, Grada Publishing, (2007)

KULÍSEK, P. : *Problémy teorie raného citového přilnutí (attachement)*.
Československá psychologie, 44, (2000)

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D.: *Vývojová psychologie*, Grada Publishing, (1998)

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z.: *Psychická deprivace v dětství*, (1963)

MATĚJČEK, Z, Dytrych, Z.: *Děti, rodina a stres*, Praha, Galén, (1994)

MATĚJČEK, Z.: *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, Praha: Portál, (1994)

MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: SLON, (2003)

MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*, Praha: SLON, (1999)

RYŠÁNKOVÁ, M.: *Jak prožívají rozvodovou situaci děti v různém věku*
(2002) URL: <http://www.rodina.cz/clanek2860.htm>

SOBOTKOVÁ, I.: *Psychologie rodiny*, Praha: Portál, (2001)

ŠTEFÁNKOVÁ, Z.: *Interview o citové vazbě, v pozdním dětství: překlad metody*, nepublikováno, (2004)

ŠTEFÁNKOVÁ, Z.: *Citová vazba v detstve a adolescenci vo vzťahu k emocionálnej regulácii*, Československá Psychologie č.5, (2005)

ŠTEFÁNKOVÁ, Z.: *Citová vazba v adolescenci a její souvislosti se vztahy k rodičům, vrstevníkům a partnerům*, nepublikováno, Č. Budějovice, (2006)

ŠTEFÁNKOVÁ, Z.: *Citová vazba (attachment) v rané adolescenci. Předběžné výzkumné sdělení*, Československá Psychologie, (2007), v tisku

VÁGNEROVÁ, M. a kol.: *Vývojová psychologie I*, Praha: Portál, (2000)

VANÍČKOVÁ, E.: *Rodinný nesoulad, rozkol, rozvod*, URL:
<http://www.iustin.cz/art.asp?art=21>

WARSHAK, R..A.: *Revoluce v porozvodové péči o děti*, Praha: Portál, (1996)

VIII. PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – Dopis rodičům

Příloha č. 2 – Schéma rozhovoru v interview BISK

Příloha č. 3 – Zkrácený přepis rozhovorů s dětmi z úplné a neúplné rodiny

Příloha č. 4 – Tabulka - výzkumný vzorek